

**МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ
С ТЕБЕШИР И С ВЪГЛЕН
КАРТИНИ ИЗ НАШИЯ
СЪВРЕМЕЕН ЖИВОТ**

chitanka.info

През едно лято, като заобикалях един от западните окръзи на нашето отечество, замръкнах една вечер в селото Сврачево. То спада в околията под същото название, което носи и окръжния град. Талигаджията ми бае Гето Пуяка бе натъкмил конете си и постлал сенце в талигата си, покрита с коверка — това щеше да му бъде и нощната постилка. Той бе се изправил до тезгяха в дядовата попова кръчма и прехвърляше една по друга чашките с комовица, прехвърляше той чашките и се караше с кръчмарина, който му наливаше ракията, задето дядо поп е такъв тамахкярин, та не набавя в кръчмата си по-чиста стока, т.е. люта ракия.

— Малко ли са му други грехове, та и тука да ги трупа на врата си? — говореше бае Гето и след като хвърли още една чашка, понамръщи се кисело, изкашля се от дъно и добави:

— Он се е родил за харамия, а они взели, та го запопиле, грех му на душа, това за поп ли е? Боже, опрости ме. Кой е видел от него хаир? Кого е кръстил, все лудо и неведа като него излезе... Кого е венчал, дом не завъртè, кого е опел — опълтва се и сè му е такава работата.

— Море, джанъм бре, Гето, море бре, кузум Гето, добро цовек си е попот, море що ти е сторило цовеко; какво по-добро ракия сакаш, море, види го, како цини синджир... — увещаваше кир Кузман, кръчмаринът, моя талигаджия, като сипваше из високо в чашата, за да възпроизведе изискания синджир в ракията.

— Синджир му нему на врат — отвърна бае Гето разсърдено и добави, след като цвъкна през зъби плюнката си: — Нали му са ортаците като тебе цинцари и като оня скитач... от кметуването му пици цело село... Барем ако ще хайдутувате, а оно тръгнете по гората, та си вършете поштено занаята... Я, колко за мене, казвам ти, че по бих волил да срещнем мечка у гората, отколкото твоя поп низ път.

Тоя разговор щеше да се продължава и повече, както заключавах от светналите очи на бае Гета, и според пословицата, която казва, че пияниците и децата говорят право, щях да узная много неща от драмите на Сврачево, ако да не бе едно произшествие отвърнало бае Гета от намерението му. Един от конете на моя талигаджия изцвили силно и едно трополене се зачу откъм яхъра. Когато бае Гето се спусна да види добичетата си в яхъра, то намерил, че един хайгър на дяда попа се отвързал и се сритал с неговия Кулчо. Той впрягаше Кулча от дясната страна на талигата си. Това произшествие наостри още повече

бае Гета срещу дяда попа, по адрес на когото захванаха да се сипят цяла върволица епитети и хули. Те не преставаха и тогаз, когато бае Гето бе вече се загнездил в своята талига, за да пренощува. Види се, че ракията, ако и лоша, както той казваше, бе уталожила глада му, защото той наскоро, без да вечеря, захърка така юнашки в талигата, щото докато си похапвах пред кръчмата, се ми се струваше, че някой голям трион работеше усилено в някоя бичкийница наблизно.

На утрото трябваше да се пътува. Аз се бях вече стъкмил и продължавах да си пия сутрешното черно кафе пред кръчмата, което ми подаде кир Кузман. В тава време бае Гето намаза талигата с катран, счука наплатите, които се бяха раззъбили, впрегна конете и се изправи пред мене с камшик в ръка, позави главата си надясно, посочи ми с поглед талигата и каза повелително: „Хайде“. Трябва да ви кажа, че това бе първата негова дума, която чух да изговори през цялото време, откак е станал сутринта. Всичката работа около талигата и конете си той вършеше мълчешком, сè начумерен и намусен, като не пропускаше през минута, през две да цвъкне през зъби плюнката си. Това беше един от най-постоянните му навици. Той мълчешком изгледваше или мушкаше конете си, ако не се наместваха сами сгодно за впрягане; мълчешком риташе сеното изпод краката им; мълчешком отвърза и превърза пак под средата на задната ос катраницата; мълчешком взема брадвата, за да посчука, където намереше за нужно, талигата си, мълчешком смигна на момчурлячето, дето слугуваше в кръчмата, да му донесе един петдесетник от укоряваната снощи от него ракия и я прехвърли в гърлото си и като бях вече седнал в колата, пак мълчешком се покачи, хвана дизгините на конете и ги шибна със своя камшик, който наполовин бе навързан с възли.

Дядовата попова кръчма е на единия край на селото и ние трябваше да преминем надлъж през цялото село, за да хванем нашия път. От всяка страна, и отляво и отдясно, поздравяваха бае Гета познайниците му кой с „урала, Пуяк“, кой с „на добър час, Гете“. Бае Гето вместо отговор завиваше ту надясно, ту наляво врата си и удряше ту десния, ту левия кон. Мене ми стана жал за добичетата на бае Гета, който бе си присвоил навика по такъв чуден начин да отговаря на поздравленията на своите познайници, и му казах:

— Защо биеш добичетата си бе, бае Гето, ето те си вървят добре, що ги не пожалиш?

— Ще ги бия зер, що ще ги жаля, они що търсят да се раждат хайвани?... Да са се родили пашове по Стамбул отвърна ми бае Гето и като цвъкна пак през зъби плюнката си, завъртя камшика си над гърбовете на конете.

Те се посепнаха и се впуснаха тичешком напред. Разбира се, че аз нищо не отговорих на бае Гетовата философия за заменяването в природата на словесните с безсловесните твари и наопаки...

Вдаден в някакви размишления по повод на бае Гетовите думи, аз се сепнах наведнъж, като чух едно остро ручание, което бае Гето изпусна, като че го някой убодде с шиш в сърцето. При това той не пропусна да даде чувствително внушение с камшика си и на бедните коне, за да излее по-ясно сръдната си. Като не знаех отначало причината на това зло настроение на бае Гета, аз го отдадох на влиянието на петдесетника, що прехвърли таз сутрин, но по-после видох, че съм се бил лъгал.

— Да те срещне дяволът у сред пъкъла, тарторе недни! Там с канджи да те теглят; цел черкезин, харамия! — профуча бае Гето, като протегляше гласните букви от всяка една изговорена дума.

След това отпрати няколко глагола по адреса на някого си, цвъкна през зъби и пак шибна конете, като потегли наляво юздите, за да отбие от пътя. Чак тогаз ми се мярна едно валмо по пътя. Разгледах по-внимателно и забележих, че това беше един конник, заобиколен от прах, който летеше насреща ни. Тъй като това обстоятелство не сматрах за уважителна причина да се отбиваме от правия път, почти възчудено попитах бае Гета защо не си кара право, ами отбива талигата.

— Не видиш ли, дяволът иде насреща ни! — отвърна натъртено бае Гето и посочи с камшика си по посока към конника.

— Какъв дявол бе, бае Гето? Що си такъв чуден, да ти се не е слошило нещо? — запитах своя талигаджия; и наистина, помислих си, може пък и от толкова пиене и да му се е побъркало някое колелце.

— Дявол зер, те на, виж, цел-целниничък, нечестивият... та зер е добро нещо да срещнеш поп на път, а максус пък такъв поп, от когото и дяволът се бои?... колко хорица е съблекъл, на колко души греховете е прибрал и мене на, виж ме, що е рекъл оня, гол пръст съм останал, па и мене не пожали, таман двестя и тринайсет гроша и зола ми е изел, изеде ми ги като стой, та гледай, четири денка яречки кожи, таман

петдесет и осем парчета, купи ги, божем — забъши ми парите; те, ако си видел ти пара пребита от него, та и тия очи, да речем, че са видели... На врато си ще ги носи в пъкъла?... Та само мене ли е закачил?... Кого е видел, всекиго е обрал. Всичките сврачовци и от околните села хората като чърве се превиват от него, на, така ги върти! — и завъртя бае Гето във въздуха показалеца на дясната си ръка, за да украси и нагледно своя разказ, и пак продължи: — На колко хора воловете и покъщнината продаде за фаис... на колко хора нивите и ливадите заграби, колко къщи съсипа, колко челяди разцвели, това се с оня хайдук, кмето, ама ако има господ, оно, що е рекъл оня, може да забави, ама баш нече да забрави!...

Докато бае Гето ми разказваше тези черти из биографията на дяда попа от Сврачево, той бе вече наближил към нас и аз хвърлих поглед да видя набожната физиономия на този толкова знаменит божи служител. Конят на дяда попа беше един хубав, едър, дория кон, заюздан с една яка каишлия юзда, пронизана с жълти пулове. Седлото, покрито с една абена, тъмнопепелява хаша, а върху нея кожени дисаги. На телкията имаше привързано едно синьо ямболско сиджаде. Дядо поп яздеше каня така стройно и така свободно, щото мнозина кавалеристи би му позавидели. В жълтите зенгии, спуснати низ седлото, бе едвам въврял върховете от своите чизми, които обгъваха краката му дори до колената. Обут бе с бели абени беневреци. Хубав морав пояс опасваше на юнашкия му кръст шарената му антерия. Над нея бе облякъл въздлъжка, била абена дреха, без ръкави. Яката от конопената му риза се държеше привързана на врата с две дебело вплетени бели конопени върви. Разрошавената му черна като смола брада, разрунтавена от ушите по цялото лице, придаваше една дива мъжественост на цялата му физиономия. Носът му — въздължък и закривен като на орел клюнът. Над черните му, светеци като два въглена очи, се извиваха дебелите му, богато обрасли черни вежди. По своята величина те можеха свободно да послужат за добре прилични мустаци на мнозина младежи. Те бяха завити на краищата, към слепите очи, въз чело. Високото му, правилно изкорубено чело бе малко закрито под вълнестия калпак, ушит от черни кожи. Освен разпуснатата над рамената му разрошавена коса и рунтестата му брада, друго нищо по-отличително не показваше свещеническия чин на конника. Не се забелязваше нито едно бяло влакно по него. На снага

дядо поп беше доста едър, с широки плещи. Здравно, зачервено и опърлено от слънцето лице. В лявата си ръка той държеше много спретнато каишите от юздата на коня и в дясната въртеше един черкезки камшик. Отпреде на седлото видях, че имаше кобурлуци, но дали имаше в тях пищови и бяха ли пълни, това не мога да кажа. Конят на дядо попа вървеше един равен и бръз ход, нещо като между джебе и делираван.

Залисан с разглеждането на дядо попа, аз не видях какво става с моя талигаджия и с нашето отбиване от царския път. Една гюрултия, едно блъскане, придружено с руганията на бае Гета, ме сепна от моето разглеждане и за голямо свое учудване видях, че десният кон на талигата, Кулчо, риташе силно със задните крака в предните колелета. Те бяха се изкривили от нормалното направление вследствие рътлините, що имаше по местността, дето се бяхме отбили.

Без да имам време да размишлявам повече за нашето критическо положение, аз се спуснах към задния отвор на талигата и наистина, че се проврях малко мъчничко, но пак се изтърсих в един миг на земята. Поради това движение аз пропуснах да забележа кога бае Гетовият Кулчо е навил и строшил дъшлото на талигата, кога е скъсал едната прежка от своите хамути и кога и как е слязъл и сам бае Гето от талигата.

Целият тоя факт на изброените произшествия аз разбрах чак тогаз, когато бае Гетовите ругания, които той щедро изливаше по адрес на дядо попа, ме стреснаха от моето слисване и още преди да се отърся от праха, в който се бях поовалял, потърсих с погледа си дядо попа, но той бе толкова отминал, щото едва ми се мярна, като скривваше нагоре, в селото.

Бае Гето изпусна една тежка въздишка.

Мястото, дето имахме тази зла среща с дядо попа, беше току докрай селото, таман на излаз из него.

На едно разстояние, колкото с камък да дохвърлиш, срещу местността на катастрофата ни, отвъд пътя, бе единственото човешко обиталище в този край на селото. Нека да не помисли никой, че това е къща или кошара, иди нещо подобно; не, това човешко обиталище бе една воденица, която ще съставя основният предмет на моя разказ. Из тази воденица ни дойде едничката помощ.

Най-напред прилетя едно дребно човече с такава ревност да поднесе своите услуги, като че да бе постигнало някое нещастие неговото чедо или същия му брат.

Преди да продължавам разказа си за подадената помощ, аз искам да представя това състрадателно човече.

Дядо Кольо или както то викаха, Божата крава името и прякора му узнах отпосле сочеше да е прехвърлил петдесетте години. Като го видях пръв път, най-напреж ми удари у очи натежалата му, малко климнала глава. Боят му като на дванадесетгодишно момче. Крака къси и сухи като мотовили. Трупът му дребен и мършав. Рамената му поиздигнати от шията и повалени малко напред, което го и представляваше малко повечко наведен, за да не река гърбав. Ръцете му, които в този миг бяха засукани с разпокъсаните и почернели от старини и пот ръкави, представляваха две клечки; и кокалите му дори бяха се обърнали вече на жили, види се, от тежката и дълготрайна работа. Кожата от лактите надолу приличаше и по боята си, и по грапавината си на ожуления от ярема биволски врат, а от лактите нагоре чак до раздрипаните ръкави беше тъмнотурунджияна, нещо като гьон. Ръцете се лъщяха, но не от пот, а от мършавина. Дядо Кольо бе бос, та видях, че краката му имаха еднаква боя с онази на ръцете; черни, закоравели, напукани и заголени до пищялите. Той си работеше нещо в яза на воденицата, когато ни се притече на помощ. Обут бе в едни одрипани бенеvreци, които едвам достигаха бедрените кости, нещо на една длан по-ниско от кръста. Тези бенеvreци са били някога бели, но кое от времето, кое от безбройните накръпки, бяха се лишили от определен цвят. Ремък не видях, но видях едно желязно преждило от ремък, което притягаше една кълчищена връв. И досега ми се сторва, като че това желязно преждило беше или от юлар, или от колан на някое добиче. Казах ви за бенеvreците, та затова не ме питайте за ризата на дядо Коля вие и сами може да се сетите за нея. Ще ви кажа за ризата му само това, че от яката ѝ бе останало само на врата едно парченце, та изглеждаше, като че бе прилепена якия на шията му. От петлиците му бе останало само на лявата му пазва едно парченце, та затова и възгълбнатите му и сухи гърди бяха полуголи и приличаха на сгъжвена гайда. Кокалчето на гръкляна бе много изпъкнало. От него се спущаха наляво и надясно две сухи жили, които образуваха една дупка, в която можеше да закрепим гъше яйце.

Лицето на дяда Коля бе дългнесто и повече черно, отколкото жълто. Както веждите, тъй и мустаците му, бели и виснали, така щото закриваха горната джука и опираха дори до долната. Носът малък и сплеснат на върха. Дядо Кольо имаше тъмносиви очи, силно изпъкнали и влажни. Те се покриваха с голи, зачервени клепачи, по които не видо̀х ни влакно от мигли. Не знам от що ги беше загубил дали от старост, или от патила. Дядовото Колюво чело беше средно на величина, но сочеше дребно от многото бръчки, по които физиономистът може да прочете цялата биография на този беден старчец. Ако да имаше дядо Кольо коса, мога навярно да кажа, че и тя щеше да бъде бяла, но той ходеше с бръсната глава, на която само върхът ѝ се покриваше от една малка, покрита с кир червена капица, каквито носят всичките селяни по казата. Че дядо Кольо нямаше нито един от предните си зъби, това мога да ви уверя, защото видо̀х с очите си, вероятно той дъвчеше с някой оцелял кътник. Някои от предните му зъби беше избил чичата на последния селски спахия Дели Омер бей, задето бе настъпил веднъж неволно крака на ловджийското му куче. Дядо Кольо е принадлежал към спахилъка по наследство, т.е. по рождение, и бил е привързан при него дори до Освобождението, речи го, като момък, речи го, като работник, речи го, като роб. Освен този телесен недостатък дядо Кольо бе наследил и друг един от своите господари, спахиите. Лявото му коляно беше повредено в ставата, та затова той не само че накриваше, когато вървеше, но при всяка стъпка мятеше така левия си крак, щото описваше постоянно по една парабола с него: коляното си бил счупил веднъж, когато носил на гръб по-стария брат на последния спахия, Кадри Муза бей. Беят бил около дванадесетгодишно момче и бил обикнал да обхва често дяда Коля и да го бие с камшика като кон. Като слизал веднъж с бея на гърба си низ една урва, този го опасал доста якичко с камшика по главата, така щото на бедния дяда Коля му се завъртяло свят и той паднал в несвяст. При падането си счупил си коляното, но беят останал здрав... Наистина, че дядо Моно зидарят от Новоселци му правил крака, стягал го с дъсчици, но, не знам как, божем заздравял, но пак останал сакат, та сега криви. Избитите зъби и счупеното коляно на Дяда Коля бяха едни от по-видните му телесни недостатъци, наистина изкуствено спечелени, но сè се броят за кусури. Той имаше обаче освен тях и няколко други от второстепенна важност. И тях той доби като

незабравими възпоминания от своите господари. Той бе облагодетелствуван с тях в замяна на новогодишните или празнични подаръци. Така например на един Никулден черният ат на бея бе отхапал едно парче от дясното му ухо и дядо Кольо трябваше да се задоволи само с едно и половина ухо. Дясната му вежда бе разбита от един камък, който младият бей хвърлил с прашка. Това било навръх ден на Великден. Раната заздравяла още навреме, но белегът останал и сочеше колко едно бакърено дваесетаче, а кожата беше набръчкана като от сипаница. Плешката до лявото му рамо има един белег от посечено, на величина колко един гущер. Тоя белег му е направил беговият баш ахчибашия, Бекри Мустафа, и то само затова, защото дядо Кольо, без да е искал, счупил един чанак с ягурт. Ахчибашията захвърлил със сатъра, както кълцал месо, и той се забил в плешката на дядо Коля. Това се случило на една Нова година, а през това време е било рамазан. За другите сувенири на дядо Коля от третостепенна и четвъртостепенна важност аз ще замълча...

Не се чудете, че дядо Кольо е много патил: много е живял, затова и много е патил. От петата си година той бе захванал да опитва горчивината на господарския камшик да опитва мъките на робството. Кой го е питал за неговата свободна воля, която той оставил още в майчината си утроба, щом се е изтърсил на бял свят? Отде е чул, че хората се раждат и умират с равни права? Откак се е запомнил, че съществува на света, оттогава помни едно и също: че правото е в ръцете на силните и богатите и че кахърите, мъките и патилата са дадени само за слабите и бедните — само за робите! И дядо Кольо беше се свикнал с участта, с която го бе орисала неговата орисница. Той бе навикнал да търпи. Навикнал бе да търпи и пати всичко това, което той видя, че търпят и патят всички като него: и майка му, и баща му, и братята му, и чича му, и стрина му, и кръстникът му, и всичките роби. Той виждаше с очите си, че по буницата растат само плевел, коприва и буника, и той знаеше, че едното трябва като непотребно, другото пари, а третото горчи и трови. Зер е той крив, че е израсъл на буницето?...

Още няколко думи, за да довърша наченатия портрет. Гласът на дядо Коля бе тънък, писклив и разтегнат. Като говори, сè ти се сторва, че тук сълзи ще му бликнат из очите; също като че оплаква и нарежда своите скръбни възпоминания. Така оплакват и нареждат по нашенско

жените на гробищата. Дядо Кольо имаше един чуден навик. Кога тръгне някъде или остане сам, или стои в черква, устата му постоянно шаваха. Все като че шепне или мърмори нещо, но никаква дума не можеш чу и разбра. Той говореше сам на себе си и за себе си. Често пъти тези свои разговори той придружаваше и с по някоя мимика: или повдигнеше разперени пръстите от дясната си ръка близо към челото и шаваше с малкия и другия до него пръст; или свиеше джуките си и изблещеше очи, като да се чуди на нещо; или свиеше дясното си око и шаваше с левия си мустак, или пък само повдигне длан на рамото си и пак си спусне ръката. Аз му прощавам тоя навик, стига, само да можеше с това да отуши своите тъги!

Дядо Кольо беше се женил още преди тридесет години. Баба Първа, стопанката му, беше тоже от хората на спахията. Те се водиха петнадесет години, без да имат челяд. Наведнъж баба Първа пророди: у седем години седем деца. Господ кога дава, не те пита нито чий си син, нито у коя махала седиш!... От седем деца — само три завъртяха живи. Другите загубиха. „По-добре думаше баба Първа, — що ще чернеят тука, там нека си идат: може и на бога да потребват хора за неговите спахии.“ Не знам, може и да е имала право!

Прося извинение, че се много замаях да ви залисвам с дяда Коля. Може би това да е едничкият спомен за него. Аз барем не вярвам да се е споменало неговото име в черква. Бадихава спомен не става, а поповете нямат тефтер да пишат вересии.

Нека продължа разказа за моите приключения с бае Гета.

Когато дядо Кольо наближи да предложи своите човеколюбиви услуги, бае Гетовият Кулчо трепереше като лист.

— Бре, какво сторихте бре, бракя, море, що би това чудо, бре-е-е, бре-е-е; гледай, гледай..., у лош час... протегна на своя тънък глас дядо Кольо, пристъпи към добичето, погледна го зачудено, сви джуките си, изпусна излеко едно подсвирване и завъртя ту надясно, ту наляво своята обръсната глава.

— Угранма... зли очи!... — прошепна дядо Кольо.

— Да изпръснат! — добави ядосано бае Гето, като мислеше за дядо поповите очи.

Дядо Кольо не бе забележил нашата среща с дяда попа, затова хвърли един въпросителен поглед на бае Гета, като чу неговите клетви за злите очи.

За да посвети и дядо Коля в нашата зла среща, той добави:

— Срещни дявол, та прокопсай и тутакси цвъкна плюнката си през зъби.

— Дядо Кольо, слисан още повече от лаконическия отговор на бае Гета, изблещи очи и запита:

— Ама какъв дявол?

— Такъв на, дявол нечестивец, цел-целеничък, хем на кон обясни бае Гето и хвана в ръце двата краища на скъсаната прежка.

Дядо Кольо таман бе вдигнал дясната си ръка да се прекръсти, но застана с нея на челото, защото Гето поясни с две думи личността на нечестивия, та добави:

— Сврачовският поп!

Чак тогаз дядо Кольо разбра и малко утешително подзе пак със своя писклив глас:

— Е, па бре, братенце, срещна поп срещна, па защо не превиеш колено?

— Превило го него у сърце, па го не пущило!... Кога да превием, като оно лети като хала... доде да превием колено, а, оно Кулчо преви дйшлото, па това ти е — отвърна бае Гето.

Наведнъж дядо Кольо се сети, че трябва да се прави нещо: с чудене и приказка се не спомага. Той впери пак очи в Кулча, но Кулчо сè си продължаваше да трепери. Тогава дядо Кольо се обърна с лице към воденицата, тури ръцете си на устата като тръби и извика:

— Първо-о-о, Първо-о-о, ела тука!

Не се мина много, и откъм воденицата се зададе една стара, одърпана женица. Дядо Кольо видя, че тя иде с празни ръце, затова й извика:

— Кон уградисал от уруки, донеси що трябва.

Баба Първа се повърна и след малко се зададе втори път с едно котле вода у дясната ръка и зелена паница и едно яйце в лявата. Когато тя наближи при нас, откъм воденицата се подаде още една баба. Тя ходеше съвсем превита и едвам се подпираше с тояжката си. По едно време тя застана и тури дланта от лявата си ръка над очите, за да види по-добре. Щом дядо Кольо я зърна, той извика и на нея:

— Ела, стрино Митро, ела, ти разбираш по-добре от уруки; твоята ръка е по-лековита.

Тази бабичка беше стрина на баба Първа. Тя бе прочута по цяло Сврачево. Кому какво да се случи: или дете се поболяло, или настъпи някой нещо, или лош вятър го удари, или добиче му се поболи сè баба Митра търсят. Тя разбираше от всяка болка и знаеше всяка билка коя за какво е. И магия знае да развали, и уруки да отвърне, и пъпа да завърта, и от настинка да разтрие, и от сърце да запои, и ялови крави да захрани, за да станат телни, и всичко, и всичко. „Да не е наша баба Митра, половин селото би запустело“ думаха сврачовци и имаха право, защото са видели хората хаир от нея.

Когато баба Митра приближи, двамата стопани се поотстраниха почтително пред нея, т.е. пред нейните знания и способности. Тя метна един поглед на цялата катастрофа и опря очите си на треперещия Кулчо. Мълчешком грабна яйцето и паницата от ръцете на баба Първа, изправи се пред главата на Кулча, допря яйцето до челото му, между двете очи, впи погледа си в очите на коня и промъбра през зъби:

— Зли очи у камък гледали, камък да пръсне, зли очи да разпръсне.

Като прошепна трети път своята байка, баба Митра удари с яйцето коня в челото; яйцето се счупи и изтече в подложената паница. Тя потопа пръстите си в паницата и намаза челото и слепите очи на Кулча. След това дръпна котлето с водата и я лисна всичката в очите на коня. Бае Гетовият Кулчо се посепна, изпръха и отърси мократа си глава. След тази операция конят като че се поудрами поукроти. Баба Митра пристъпи към втора една операция. Тя пружи дясната си ръка, подви на длан двата средни пръста, сближи показалеца с малкия и погледна у баба Първа. Тази се наведнъж догади и се наведе, та взе от земята една сламка, която и подаде на баба Митра. След като намести сламката между сближените пръсти, та пристъпи, подпирайки се с тояжката си, към средата на коня и прехвърли през гърба му сламката. Тя се наведе, пак я улови между сближените пръсти и пак я прехвърли през гърба на коня; това тя направи три пъти, като се продължаваше да шепне нещо си, но какво шепнеше аз не можах да я дочуя.

Баба Митра, след като свърши това, що знаеше, обърна се мълчешком и с помощта на своята тояжка упъти се пак към воденицата. Баба Първа си взе котлето и паницата и тръгна след нея. Бае Гето извади малко от сеното, що бе настлано в талигата, върза конете за едно от задните точила на талигата и го сложи отпреде им.

Дядо Кольо разгледваше счупеното дйшло и от движенията на дясната ръка и шаването на левия мустак можах да заключа, че той кроеше в ума си като как може да се поправи счупеното.

Аз ще оставя на грижата на дяда Коля и бае Гета да прправят, както знаят, счупеното дйшло и скъсаната прежка и ще се отбия към дядовата Колюва воденица.

Воденицата на дяда Коля беше скрита зад един вир, в самото почти корито на барата. Цялото крайбрежие беше подринато от водата и покрито с много камъни, от които някои бяха доста едри. От пръв поглед аз разбрах, че тази бара лесно нараства от пороите и върви доста стръмно, като може да влачи такива едри камъни. Даже чудих се: как не е отвлякла досега цялата дядова Колюва воденица, която беше малка, схлупена, полуразвалена цял виранлък. Покривът ѝ сламен, стените от плет, омазван с кал. Вратите кърпени с деветдесет и девет парчета, а улеят ѝ — почти гъбясал и позеленял от старост. От едната страна, откъм реката, почти целият темел беше подровен и хлъзнал, така щото воденицата стърчеше накриво — като прочутата кула в Пиза. Наистина, виждаше се почти на всяка стъпка, че ожулените дядо Колюви ръце са се мъчили доста, за да я запазят от срутване, но всичко това, за жалост, малко е помогнало. Тук видиш някоя дървена подпорка, прикована с всевъзможни пирони от разни величини и форми; там виждаш няколко изтрити и огладени от реката камъни, примъкнати край някое провалено място до стената. По-нататък виждаш няколко нави замазки от говежда кал и глина, или пък по някоя дъсчица, прикована така, щото не знаеш дали замества камък, или плет, или мазилка. Две слаби ръце какво могат да сторят? Дали да градят, или да работят за залька, що очакват толкова гладни гърла, или да спечелят нещо за облекло на няколко оголели тела, или пък — за даждие на царщината? Кое по-напред?...

Вътре във воденицата не влезнах. Боях се да не е гнило и дюшемето, както беше изгнила цялата воденица. Чух само, че едно колело дрънкаше вътре, но дали имаше меливо и що мелеше — това не видях.

Аз се поспрях до задната стена на воденицата, току до скока, откъдето водата се вливаше в позеленелия улей. Поспрях се и хвърлих поглед към близката околност, край имота на дяда Коля. Хвърлих поглед, казвам, но не мислете, че това сторих, с цел да се наслаждавам

от хубавата природа или да пофантазирам край шумоленето на реката; никак не. Аз мъчно свикнувам с контрастите в природата. От една страна, поразителната картина на немотията и на сиротинските мъки, а от друга страна, хладната безчувствителност на тази природа към тези човешки страдания!... Недейте чака от мене да ви описвам приятността на въздуха, блещукането на лъкатушната вада, миризмата на приятните треви и пеенията на славеите и другите птици. Аз малко разбирам от тези работи, та затова мога да сгреша. Мога да сгреша, казвам, защото, ако подкача да ви описвам всичко наред, то едва ли ще премълча: за магарешкото тръне и татулата, за позеленелите смрадливи локви, за отворотителните жаби и гущери, що пълзят по тях, за тракането на досадните гарги, за омацаните полуголи дечица на дяда Коля, които газеха до пояс в смрадливата кал, и за дядовото Кольово магаре, което пасеше философски по стърнището край воденицата.

Аз хвърлих поглед да потърся наоколо някого. Не видях нито баба Първа, нито баба Митра. Легнах по корем в треволяка, за да поотдъхна. Беше ми много докрявяло. Мислех си: защо ли е такава зла мащеха тази съдба? Защо ли някому провърви и одвише, а някому — хич? Защо ли са тия мъки, патила и борби на този лъжовен свят? И защо ли е тоя свят, защо са хората по него, като не са еднакви нито колко животните в своето преживяване? Нали са, божем, словесни творения, божем нещо повече от добичетата, а пък те — черно патило!... Като бях задълбен в такива неразрешими въпроси, стори ми се, че чух човешки глас наблизо. Подслушах се по-добре и чух, че гласът иде откъм гъсталака на върбите. Отправих се към върбите и надникнах през оплетените клонове. Таман на завоя на реката, под брега, видях и двете баби. Баба Първа стоеше, загазила във водата, и бе свила между ноги предника от одърпания си сукман. Тя държеше в ръка една дървена малйца, с която се буха мокрото пране. Пред нея на един камък бяха свити на къолче няколко натопени препирки, които тя переше. Долната част на сукмана, колкото една педя, бе натопена във водата. Срецу нея на друг камък седеше баба Митра. Тя седеше с наведена глава, почти прегърбавена. Тояжката си държеше в ръка, но не пошавнуваше с нея. Баба Митра нищо не работеше; та и каква ли работа можеш да очакваш от нейните старини?... Па баш и да можеше да работи, тя пак нищо не би пипнала тоя ден, защото беше един от

дните на горещниците, а през горещниците баба Митра и игла не би уденала, па баш и да виждаше с очи. От време на време баба Първа вземаше по едно парче от препирката, хване го с двете си жилави ръце, потопа го във водата, промахие няколко пъти, па го тури на камъка. След това вземе за края на дръжката малйцата, издигне я над глава и плесне с нея върху прането. Превие го или го преобърне и пак плесне.

Аз се промъкнах опипом към тази сцена. Приседнах зад върбите, за да ме не видят, и дадох ухо на разговора им.

— Оно така е, Първо, снахо. Зло дè, що че му правиш, знаеш ли що те чека?... Не можеш зна... Да би знаял, що е рекъл оня, кога човек че умре, оно сам би си изкопал гроба, ама дè, божà работа... У негови ръце е всичко... що сака това прави!... Яла ме на, стрина съм ти, що е рекъл оня, родила съм те, па па съм жива... Господ не ма прибира... Не требвам, па живеем, етè на, за чернило!... Бре от турци, бре от болки, бре от сиромашия, бре от зли хора, па на, на, етè, живеем... оно зер е за некое добро, ама, види се, така ми е било писано!

Така разсъждаваше баба Митра. Баба Първа таман бе вдигнала малйцата да удари прането, но я опря над глава, впери очи в стрина си и й каза:

— Знам, стрино, знам; какво да не знам?... Нали и я помним, ама пак на, етè, пие ме тука нещо, на, на сърцето!... Жал ми е, криво ми е. Не стигна ли досега, хайде, да речем, у турци бехме... друга вера, на, сега нали са барем хрискияне? Па на зло. Що ни гонят? Що искат от назе?... Дали некое богатство видо̀ха, или на здравето ни завидо̀ха?... Не знам. С една слупетина сме остале; ти барем знаеш с какви мъки сме я добили... па и они знаят, та нали са тука расле, та и нея сакат да ни отъмнат!... Заробували сме, що е рекъл оня, още от пелени, па барем сега, на старини, да имаме къде глава да подслоним... Хайде, остави назе, ами нали имаме деца... Остарехме от работа... изпречихме се, па барем тем да оставиме покрив над главата... Звер, що е звер, етè, мечка било, вълк било, лисица било, па и он гледа да найде къде да подслони глава и да свие полог на рожбите си: било канара, било пещера, било каква и да е дупка... Та зер нашата слупетина е нещо повече от дупка? Тè на, виж, с крак да я ритнеш, и она ще падне... па сега зер и от тука да ни изпъдят?

Като издума това, баба Първа поспря прането, изправи се, преглътна два-три пъти мъчничко, като да се мъчеше да преглътне

сълзите си. Аз не видях на очите ѝ сълзи, защото бях далечко, но от пресипналия и протънчен глас, с който изговори някои от последните думи, разбрах, че и да ги не искаше, те сами са си пробили път. Излека след това баба Първа повдигна запретнатия ръкав на десния си лакът и го доближи до очите си. Не зная дали се отри от пот, или от друга някоя влага на очите...

Баба Първа пак подзе:

— Не знам, стрино; види се, и това да е на посока... на зло. Снощи, таман свалих постилките от върлината, кога що да видим? Кукумявка, пуста да опустее, хвъркне от вършината та наврѣх на стрехата: „Буууу буууу!“ Мене ме цела трѣпки побиха!... Пресекоха ми се колената, схвана ми се глас у гърло па ни гѣк! Чак после се посвестих малко... божем подойдох на себе си, а оно ми хвърка, хвърка под лѣжичката: да речеш, че змия ме захапа за сърце. Погледнем на стрехата, а она там. Зех камик; таман да хвърлим, а она: „Ха-ха-ха-ха!“ Изсме ми се и отлете накѣмто яза!

Баба Първа позамълча, защото се наведе да вземе друго парче от прането. Промаха го и него няколко пъти във вода, тури го на камѣка, поприбра между краката си прокисналите поли и като замаха с малѣцата, пак настави:

— А пѣк сънища, стрино Митро, сънища, сънища да идат у пусти гори страх да те побере!... На като листо треперем! По оная ноц, у петѣк срещу събота, таман срещу първия ден на горещниците, сънувах такѣв страшен сън, дека и сега ми се косата надига, като се сетя... хич не ме грее... Това не може да бѣде на добро, та кой що сака, нека ми рече...

При тия думи баба Митра поиздигна глава и хвърли един жив поглед към дядо Кольовата стопанка. Тя разбираше от сънища. Знаеше да ги тѣлкува, та затова се заинтересува и приготви да слуша с внимание.

— Стори ми се мене — захвана баба Първа, — че сме като в гората, ама не е гора като гора, ами на, така, пусто, пусто, па тѣмно, тѣмно нищо се не види. Издигна се една виелица, една сприя; да речеш, че целата земля се тѣрси! Нещо треска, ама така яко, та и у съне ми ушите писнаха! Я се обѣрна да видим що треска, а оно току се разпусна планината. Гледам, светна нещо, дѣлго, големо, страшно, па хвърга искри, искри, искри... на, така! — При това баба Първа наведе

пръстите си над водата. — Току наведнъж онова се преобърна на змей: с огнени очи, с рога, а из устата и из носа жив пламък бучи, бучи... Я затворих от страх очи... Кога погледнах пак, а оно станали два змея, па зеха да се въртят, да скачат... да се сдървиш от страх! Захванаха да хвърлят едри искри, по-едри от шаранови люспи. Кога зърнах, а оно всека люспа се преобръща в змейче! Станаха много змейчета... попълниха целата планина! По едно време, не знам как, стори ми се, че на тия хали израснаха човешки глави, с кървави очи, с дълги язици, изплезени... Гледам, гледам: глави на познати хора! Кого да познаем? Кмето, попа, Кузман крѣчмарина, селския даскал, селските чорбаджии... също они, на: като че ми са пред очите. Гледам по едно време, спуснаха се към нашата воденица. Какво стана не знам, но и я се намерих там. Обиколиха воденицата, па зеха да пълзят по нея, също кога гъсеници налетят на некая вошка. Човеко ми грабна вилата, па зе да ги пѣди, а они още повече налетеха, па на, така, отгоре му, като гарвани на мърша!... Он бѣ, бѣ, па малакса та падна! Мене ми се завърте свет, па и я паднах!... Стори ми се, като че ме носят на гробища, божем мъртва, ама на, като че се знам. Я сакам да слезнем от носилото, а они ме натискат едвам си поемах душата! Думам им: „Стойте да си земем платното, нали съм го за това, божем, приготвила за покров у носилото“ — а они вървят си, па не слушат! Я се разплаках, па зех да им се молим за платното. У раклата е, под нищелките, до новата аба, що я лани валяхме... они па нищо! Я се захълцах от плач; дожале ми! Толкова годин да го вардим за смърт, а сега да ме копат у такива дрипи. Как ще да се явим така тамо?... Остави срам, ами грех!... На, ще рекат, и покривало нема като свето!

Баба Първа се изправи и изпъшка. На нея се стори, види се, като че наяве пати това, що е сънувала, та затова въздъхна така жално. Па кое да си поотпочине, кое да си припомни съня, поспря малко разказа си, пообтегна с мокрите си пръсти косата, която се бе свлякла над очите ѝ, отри с лакът потното си чело, посви пак влажния сукман и продължи:

— Ние летехме по облаците, а они гъсти, черни нависнали! Па сè: на валми, на валми. Гледам: нема земля, нема небо; всичко оповито в облаци... По едно време ми се стори, че облаците не са облаци, а сенки човешки. Всичките бледни, изпити, с облещени очи... дълги разпуснати коси, па не стъпват, ами летят, като че пливат във вода!

Всичките, сè обвити в своите мъртвешки покрови!... Я се пак сетих за моето платно. Саках да се пуснем къде водата, да отворим раклата; знам го къде е: с ръката съм си го турила. Таман пружих ръка, а оно — нема го!... По-натам не помня какво снаах — забравих се! Меркаше ми се пред очите, като че през мъгла гледах нашата воденица! Гледам: надойде вода, надойде до стрехата! А она мътна, мътна; па бързй, бързй, също като низ улей. Наврѣх на стрехата се покачил он едвам се държи. Водата надлè и стрехата подхвана и него до колена, до пояс, до гърди, до гуша!... Зе да се дави. Потъне, па го нема, нема, па пак изплива. А водата сè иде, сè по-голема, сè по-мътна... пак го завърте, пак потъна!... Наведнѣж гледам у ръцете си платното; моето си платно, това, дека за покров!... Пуснем единия му край да се улови, а оно късо не стига! Наведем се над самата вода дрѣж думам му, а он изблещи очи, па се хвана за главата. Стори ми се, че главата му се наду като мехур, а вътре: кипи, кипи като гърне на огън! Мехурът се изду повече, па се пукна!... Зе да блика из него нещо, като че на огън ври!... Блика, блика, па зе да тече в реката. И реката почервене, стана целата кървава. Он зе пак да се дави, а мене ме отвлекоха сенките, па и я литнах с них...

Баба Първа застава с наполовин издигната малица и така остана, като вдървена. Погледът и беше вперен в неопределена точка. Двоумеше се и сама: какво стана отпосле?... Не можеше да си припомни нищо повече всичко по-нататък ѝ се представляваше като у мъгла неясно, неопределено... Нито можеше да рече, че се е свършил сънят, нито че не се е свършил и сама не знаеше. Види се, че малицата ѝ дотегна в ръката, защото след малко тя я сложи на камъка върху опраното. Това движение я свести и тя, като изпусна още една въздишка, добави с премалаял глас:

— Такъв сън не е на добро... Знаем си я и сама, та що ли трябва други да ми го каже...

Баба Митра изслуша и последната дума от съня с поразително внимание; нито трепна с око, нито пошавна с прѣсти. Изгледваше, като че будна е заспала. При последните думи на баба Първа тя се прокашля, заклати глава и каза:

— Видиш ли що е, Първо, синко? Ако има истина сънища, дека лъжат... Ама тоя сън... срещу събота... не знам що да ти речем, ама господ на добро да обрѣща...

Баба Първа бе свършила прането. Оставаше само да го изцеди и да го простре. Тя излезна на брега, хвана в ръцете си предната пола на мокрия сукман, изви го, изцеди по и после захвана да изцежда опраното.

Баба Митра издигна глава, погледна у слънцето и взе да се подпира на тояжката си, за да стане. Нито дума повече не продума.

Аз станах от мястото си и прикрит от клонищата на върболяка, упътих се дебнешком към воденицата. Там приседнах на една полуодялана бука, види се, тъкмена за нов улей. Чу ми се гласът на бае Гета; той приказваше с дядо Коля. Колкото по приближаваха към мене, толкова и разговорът им ставаше по-ясен. Поослушах се и можах да дочуя само следующите разменени между, тях приказки:

— Цело пладне, дума се, загуби покрай мене. Добър човек си, на, що трябва да ти ям како? Ама знаеш ли, дедо Кольо, добър си, братко, ама добро нема да видиш! Кой год е правил добро хаир не е видел. Оно си е така, отка си е свето свет! — Може там горе... некога... Ама тука... на тая черната... хич не чекай...

Така говореше бае Гето и цвъкна през зъби, а дядо Кольо му отвърна:

— Знаеш ли що, Гете?... Имаш право, така си е, както думаш, ама на, нали, що е рекъл оня, думам: направи добро, па го хвърли на боклука...

Като приближиха към мене, бае Гето ме съзря. Той ми смигна с око да стана, посочи ми с поглед слънцето и каза своето „хайде“. Аз си вземах „сбогом“ от дядо Коля, поблагодарих му, както можах и с каквото можах, и се упътих към талигата. Не можах да видя нито една от бабите на похождения. Дядо Кольо завъртя своята нещастна нога и се повърна да ни изпрати чак до пътя.

Като приближих до талигата и видох увързаното с въже счупено дйшло, запитах бае Гета дали ще изтрае по пътя. Вместо отговор той подсвирна излеко и добави:

— Хай, хай, като у поща ще седиш бъди рахат.

И да не исках да вярвам на бае Гета, нямаше друго що да сторя, та затова се възкачих и наместих в талигата. Възкачи се и бае Гето, хвана юздите в лявата ръка, завъртя с дясната своя камшик и извика натъртено: „Де-е-е-е!“

Между селото Сврачево и Вирнинос, почти на средопът, край малък един поток, се скрива между два вира кръчмата на дядо Пуня Мигалото. Дядо Пуньо е пришелец у казата. Там се заселил още у Севастополското мурабе и се оженил в Сврачево. Господ му помогнал, та си завъдил кое челяд, кое добиченца, посчукал една кошарка и я предназначил за кръчма, която е известна по цялата околност тоже под име Мигалото, както и нейният стопанин.

Няма да се бавя да ви описвам дядо Пуня, защото и няма нищо особено в него. Той не е нито висок, нито нисък; нито кървен, нито сух; нито сърдит, нито весел. Лицето му, като всяко боже лице, такова, каквото е рекъл господ да бъде. Има наистина и у него нещо поотличително, а то е, че поспива повечко, че ходи тромаво, като че, краката му са налени с куршум, че мъчничко обръща врата си, че малко говори и много се прозява. Освен тези свойства дядо Пуньо имаше и още един навик да мига често. Кажеш ли някоя дума, продума ли му някой нещо, види ли нещо изненадейно, той сè ще мигне по два, по три пъти, бързо-бързо. Когато му се случеше понякога да държи чаша с вино или с ракия в ръка, той тогава зажумяваше с лявото око, а само на дясното око шаваха клепачките. Ако ли му се случеше да пие вино из бъклица или ракия из бърдето, той тогаз се по-преди прекръсти три пъти и докато клочеше в гърлото му, то клепачките и на двете му очи играеха. Инак дядо Пуньо беше зарарсъз човечец.

Беше вече станало голямо пладне, когато бае Гето спря талигата пред дядовата Пуньова кръчма. Първата среща ни направи едно едро като теле куче, което се спусна лаешком към нас. Бае Гето бе успял вече да разпрегне конете, когато вратнята на кръчмата се поотвори, за да пропусне само главата на дядо Пуня. От премижалия поглед на дядо Пуня аз се досетих, че той си е отпочивал на хладнинка, без да мига, т.е. искам да река поспал. След главата промъкна се и цялото тяло на дядо Пуня и треповен още, протри с ръка очите си, прозина се, почеса се зад тила и чак тогава захвана да пристъпва към талигата.

От разговора, който се откри помежду моя талигаджия и дядо Пуня, аз разбрах, че те се радват на едно доста интимно познанство.

— Помози бог, Мигало!

— Дал ти бог добро и кола имане, Пуяк отвърна дядо Пуньо, като не пропусна да мигне три пъти.

— Нещо като зоб, нещо като сенце ще ли има за конете бе, Мигало?

— Ех, може па и да се намери каза дядо Пуньо и пак мигна.

— А за нас нещо, толкова де, знаеш речи го де, като за похапване, ще ли имаш? — запита Пуяка и обели зъби като циганин, когато сънува баница.

— Ех, та оно какво ще имам, нали знаеш, хортуваме го я, това не е, що е рекъл оня, голем път, за да знае човек, че ще има мющерии, та па и да поуготви — отвърна дядо Пуньо и заедно със своето мигане прозина се така юнашки, щото един петел, който ровеше наоколо му в натрупания тор, подскокна назад, вероятно като се опасяваше да го не глътне жив стопанинът му.

— Ама какво, току-така хич, па нищо, па това си е? — запита разсърдено бай Гето и добави: Това, що го викат пилци, да речеме, яйца, да го речеме, това-онова, барем хич зер, па нема?

— Е, оно, дал господ, ама етè, нали нема огън! — отвърна мигнешком дядо Пуньо.

— Нема огън?!... А дърва нема ли?... Ръце нема ли? — запита настоятелно Пуяка и цвъкна през зъби плюнката си.

— Прекръсти се бе, Пуяк, ела да ти дам малко светена вода продума иронически дядо Пуньо, мина и с една злобна усмивка додаде: — У такива пекове огън прави ли се бе, Пуяк? Ти, аджеба, я виж да нема нещо да ти шава тук на и тупна със средния пръст на ръката си своя череп, с което искаше да оправдае нуждата от светената вода за Пуяка.

От разменените думи аз си заключих, че сладките приказки не насищат стомаха, затова реших да се задоволя със сухите закуски от провизията, която имах в талигата, а така също да дам по нещо на моя талигаджия.

Аз се бях стъкмил в едно по-затуленичко място в кръчмата. Дядо Пуньо ми донесе вино и захванах да похапвам. Не се мина много, чух лаенето на кучето, от което заключих, че нови гости ще дойдат на дядо Пуня. Моето предположение излезе вярно, защото наскоро се отвориха вратата на кръчмата, за да пропуснат около десетина селяни, които изпълниха кръчмата на дядо Пуня.

Изпомежду всичките други, които бяха с една обикновена и скромна представителност, единият беше толкова оригинален, щото не

можеше да не привлече вниманието ми. Той беше пълен, едър човек, с дълги ръце и дълъг врат, върху който главата му изглеждаше да е твърде слабо прикрепена, защото се постоянно клатеше. Косата и мустаците му бяха червени и щръкнали като свинска четина. Лицето му, силно изпрепукано от сипаница, червено и подуто. Погледът му изкривен и толкова подвижен, щото не бе възможно да се улови. Облеклото му докрай еднакво с онова на другите селяни, но по-ново, по-спретнато и по-шарено, от което всеки можеше да си заключи, че той е нещо повече от тях. Въобще всичко у тогоз човека беше, като да им говори: „Това съм аз, гледайте ме!“

Тъй като аз бях се наобяждал вече, то излязох навън да видя що върши бае Гето и да го попитам дали познава тези селяни и знае ли кой е този, който изглеждаше като ментор между тях. Аз, намерих бае Гета в същото зло настроение, както беше снощи с комовата синджирлия ракия.

На моя въпрос, дали познава тези селяни и знае ли кой е онзи червенокосият помежду тях, той ме изгледа полусърдито, полувтречено, като ми каза:

— Много ти трябва, господине, да се братимиш с вълк и да хващаш мечка за кръстница!... Не познаваш ли, че е хайдук... Не виждаш ли, че влачи въжето на врата си?... — И вместо да ми обясни по-нататък, той цвъкна през зъби и добави: — Дйшлото се пак разслабило, та ще ида да гледам да го поправа, па и конете трябва да поизкъпя... оно, истина, добичета са, ама па и такива пекове!... И камънете се пукат от жегата, па и тая пуста муха, немаат мира хич, хич, хич.

С тези думи бае Гето ме остави без никакви по-нататъшни обяснения и тръгна към талигата с една тесла на рамо.

Дядо Пуньо беше излязъл да подложи сено на конете: тогава видох, че всичките селяни бяха бинеци. Помислих да разпитам дядо Пуня за новите му гости, та дано от него узная това, което моят талигаджия отказа да ми съобщи. Тъй като в това време си правех цигара, подложих табакерата си на дядо Пуня, като му казах, ако пуши, да си направи цигара. Дядо Пуньо мигна два-три пъти, бръкна в пояса си, извади една луличка, напълни я и взе да вади огнилото си и прахан, за да хване огън. Аз го преварих, драснах една клечка кибрит и като си запалих цигарата, подадох и нему.

По тоя начин аз мислех да придобия разположението на дядо Пуня, та тогава да пристъпя към желаемата цел. И наистина, аз сполучих, защото, след като запитах за това, което ме интересуваше, той каза на момчето си да отиде в кръчмата и мене смигна да отида подире му. Ние не отидохме далече, а се спряхме на сянка зад един куп плява; там аз седнах на един камък, а той подви крак и приседна на земята. След това понатисна с палец огъня в луличката, повдигна глава, погледна ме и подзе:

— Тия, що ме питаш за них, са сврачовци, тѐ от това село на и поклати глава, за да покаже с нос по направление към селото. Повечето са селски чорбаджии. А оня с червената коса, подутият, той е сврачовският кмет. Името му е Божил, но казват му *Клативрат*. Така си го знаят всичките у казата. Той е пришелец в Сврачево, но откъде е дошел и декашен е, това никой не знае. Щом се свърши мурабето и си избегаха турците, избегна и селският господар, Мутиш бей, и Клативрат осъмна една заран в Сврачево. Когато дойде, беше гол като тупан и опинци немаше на краката си. Лута се насам, лута се нататък, прави, струва замогна се. Откак е дошел у селото, захванаха да стават обири ту тук, ту там по целата каза. Току гледаш, некому щукнали воловете, другиму откарали по неколко брави овце; некому разбили коша с храна, другиму обрали покъщнина!... Да се чудиш и да се маеш... По едно време, гледаме го, захвана да си издига гласа по-якичко, захвана като да заповедва, да заплашва!... Ако некой му се поопре малко или му рече по некая права лакърдия, току видиш, след ден-два я му сено подпалили, я му кошара изгорили, я му некое бравче от дамазлък щукнало... да съчува господ! Не се мина много, селяните захванаха да понадушват... Казват на жандармето, а они гледат у земята, па мълчат... Не може, казват, нищо да му сторят, защото бил требвал на началника... Дост му бил. Сближи се с попа, па на, така è — при това дядо Пуньо показа сближени показалеца и средния пръст на лявата си ръка. Покрай попа сближи се и с даскало, па и с другите чорбаджии се такива хора, дека ги село мрази, ама не можем им нищо, оти им е у ръцете силата, па, знаеш, да те пази господ от злия: свет па се бои, па не смее да щукне. Мина по едно време началнико из наше село, събра селяните, па им рече: „Или Божила ще изберете за кмет, или друго не; това сакам от вазе, каже, па вие му мислете!“ А селяните се затаиле, па опреле очи у земи, па мълчат. Обади се, истина, дедо

Кольо воденичаринът, па дума на началника: „А оно, господине, като го ти сакаш, та па що ни викаш да го избираме? Тури си го сам, като си го избрал, па нека си ти кметува... А ако питаш назе, каза, ние го баш и не познаваме добре: ни откъде е, ни чий е! Та па имаме си ние наши хора, казва, малко ли са добри селяне, я ги виж на, цело село е, дума се, пред тебе!“... Началнико поизгледа изкриво воденичарина, а Божил си му каза ачик пред всичките: „За тая дума, каже, ще те накарам да се хапеш девет пъти на едно место“. И наистина, каквото е подкачил, май ще го накара не девет, ами деветдесет пъте да се ухапе... И така стана Божил кмет. Отка е закметувал, пусто му кметство останало, цело село е пропищело!... сè на зло, сè на патило, па не знам къде ще му излезе краят! Па не стига това, ами по-лани уйдурдише с попа и с чорбаджиите със своите си, па и началнико тури гърбина, та правиха, вършиха, току по едно време чухме, че искали да го изберат и за там, да иде у София; па, етè, не стана. Некои казват, че там се сбирале хора да уреждат царщината, та и он щел бил да урежда там с них, ама това никой не верва, та и кой може да поверва, че царщината станала ихтияч да се урежда от такива хора като Клативрат? Тежко и горко на тая царщина, дека ще бъде от него уредена... Нали ти кажем що злини върши тоя човек заедно с попа, оно не е и за изказване, ама добър е господ. Па кой знае, може и да ги убие от горе, за да не изпати сиромашията, и така се е доста намъчила!...

Дядо Пуньовата луличка беше догоряла, той я обърна, изчука пепелта, поизтри я извътре с палец, забодя я в пояса си и като стана, упъти се към кошарата си. След малко тръгнах и аз към кръчмата и през вратата надникнах и видох, че сврачовци се бяха посъгрели от дядовото Пуньово винце, а Клативрат ораторствуваше нещо. Всички го слушаха с голямо внимание. Аз дадох ухо на ораторския разказ, който ме интересува твърде много. Сврачовският кмет разказваше на своите селяни за един свой подвиг, който той извършил във време на Сръбско-българската война. Този му подвиг, според както чух от устата му, е помогнал, за да надвием неприятеля, инак, ако не би се заловил Клативрат, всичко би било пропаднало.

Ето какво разказваше Клативрат за своя подвиг:

— Чуем я, море, нещо иде, иде, иде, па пощърклел свет, па дè: едно насам, друго натам, па на... По това време вие знаете я, мене ме немаше тука, бех отишел къде по Ломско, да продам неколко глав

добитък, що се беше затекло у ръцете ми. Знаеш, хесапим си, зима иде, храна кът, що ще гладуват, по-добре продай, па на лето, ако е здраве, пак ще купиш.

Един от селяните поиска да потвърди думите на своя кмет, че го е нямало в Сврачево, като каза:

— Помним и я, помним, нали таман тогава ми щукнаха воловете, загубиха се, па ги нигде нема, като че у дън-земи пропаднаха. Та нали ходих тогава при тебе като при кмет, та да ми кажеш какво да сторя, па тебе те нема, па така си остана... А какви волове беха, море нали ти кажем, очи да не отводиш от них.

На тая невинна бележка на селянина Клативрат позавъртя набързо своя поглед, за да узнае по лицата на присъстващите дали не ще да е хрумнало някому нещо за тия загубени волове, но като нищо не забележи, той се поизкашля, заклати врат и пак почна:

— Я бех хванал кутловския път, кога гледам, целият път почернел!... Питам, море, къде отива тоя свет, а оно що да чуем: у София, казват, сърбино се дигнал, па повел войския у София, там сакал, казват, да посече нашио княз, па да му земе палатецо, оти бил по-хубав от неговия. Море стойте, не думайте, хора, хич това може ли се? Сърбино ли сакал!... Он си сака, ама да видим кой ще му даде!... Питал ли е он бая си Божила? Знае ли он кой е бая му Божил?... Седнем ти я на коня, па му пуцим дизгин, па право у Кутловица. Отседнем коньо, разслабим му коланите, па дадем юларо у ръцете на ханджията. Дигнем се, та у телеграфо. Там ти намерим едно момчурляче, изпосталело, прежълтелo, да речеш, че три дни троха у уста не е турило. Питам го я: „Ти ли си бре, момче, телеграфчия?“ А он: „Я.“ „Знаеш ли, думам, да биеш телеграфо?“ „Знам“ каже. „Е, Удри де, що стоиш?“ думам му. Он ме изгледа, па каже: „Какво да бием?“ „Па телеграфо бий“ — думам му. Он ме па погледа, да ме пита: „Кому да бием, какво да бием и от кого?“ „Па не ме ли познаваш бре, момче, зер ти не знаеш бая си Божил от Сврачево?... Божил, сврачовския кмет?... Зер ме още не познаваш?“ Он се посви, па каже: „Е, кому да бием?“ „Па на министеро бе, кому другиму ще бие телеграф бае ти Божил?!...“ Он току хвана едно копче, па зè да го чука, ама едва се чуе глас; нали ви казвам, момчето слабичко, па и чурук — нема сила! „Е, какво бре, момче, думам, дойде ли хабер?“ „Нема“ каже. „Пак удри бре, момче, удри по-якичко!“ Пак чука, чука, чука пак нема! А я, да

излетим от кожата си! Па току се сетих; „Стой, кажем, бре, момче, я се потръгни оттам“. Я видо̀х какво чука, мене ми стига веднъж да видим нещо, после нема да ми утече из ръцете. Завратим я ръка̀в, па завъртим плесница, па удри, па удри, така мъжки, какво си я знам. Току по едно време, гледам, изскочи една хартишка, четем я: „Що е, бае Божи́ле?“ пита ме министеро. „Море, думам му я, що правите вие там, у Софията, министри ли сте, какво ми сте? Не видите ли вие, че оная хала, сърбино, ще ви изколи?... Що не ударите на юриш?... Вие мене слушайте, бая ви Божил знае... Съберете всичката войския, па я пуснете на юриш, па ще видите дали бай ви Божил не е имал право...“ „Добре, бай Божи́ле — каже министеро, сега ще идем да кажем на капетаните.“ Мина се час, час и половина, ето ти министеро пак изпъкна. „Бае Божи́ле, каже, хвала ти, да си жив и здрав, че ни научи; да не беше ти бехме отишли: и княз, и ние всички. Щом ни подсети за юриша, капетаните събраха войската, па като я пуснаха, па като му викнаха на сърбино... отиде, та се не виде!...“ „Е, кажем я, знае бая ви Божил къде му е ца̀ката, добре, че стигнах навреме; е, да не бех стигнал, какво щеше да стане?... Резил и маскара!“

Бае Божил следваше да клати своя врат и да върти погледа си и въодушевен от захласването на своите слушатели, щеше навярно да продължава да ораторствува за своите велики заслуги на народа, но в това време се току изтърси в кръчмата сврачовският поп. Аз се поогледах да видя моя талигаджия, но него го нямаше. „Добре, помислих си, че злата среща не се повтори.“

— Добре дошел, отче, благослови, отче! — викаха селяните на дядо попа, като му ставаха всички на ноги. Преди да отговори дядо поп на поздравленията и преди да излее своето благословение на присъстващото стадо, кметът го запита:

— Ама къде си ти, дедо попе, нали се, божем, сговорихме заедно да тръгнем; я виж къде се е чак надвисило слънцето... кое е време?

— Ех, нали знаеш, кмете, че една беля не е на човека! — отвърна дядо поп с един дебел и силен глас и добави: Козарят ми се разболел, па козите се разцъркклели по гората, нема кой да ги събере. Едвам намерим човек за козите, ето ти Кузман, моят ортак, ме вика да ме пита коя бъчва ще отвори, защото у тая, дека точиме досега, виното се свършило. Таман излезох из избата, ето ти че ме чека Коно джамбазинът: донел да ми доплати за ония добичета, дека му ги

продадохме орташки при тава дядо поп намигна на Клативрат, за да му припомни за кои добичета е речта. След това взема една чаша с вино, която беше отпреди му, изпи я, понамръщи се, плювна и каза: — Нема моето вино никъде, само у моята кръчма го има. Не е вино, ама каймак, каймак.

Дядо поп си поотри дългите мустаци и продължи:

— Па какво щех да кажа, ха, така, сетих се, за оня хаирсъзин, Коно... Верицу ли му, нему, циганску... щеше да ме излъже; дава пари от девет царства, па каже на, таман са. Броим, броим, тридесет гроша и двадесет и пет пари ексик. Па като му викнах: „Море сега ще ти изтръгнем циганската ти душица, скоро тука още тридесет гроша и двадесет и пет пари!“ Сбърка се циганин като плъх у брашно, па да видиш как брои човешки. Ама такава е тая поганска вера: доде не види страх, он не разбира... После обиколих жетварете, косачете; знаеш, ако сайбията сам не види, оно отиде!... Е, па сега какво, ще похаждаме ли? Хайде, моят кон не е много морен, я можем да вървим с вас и да ви надминем биле!

Сврачовският кмет предложи да се почерпят още по веднъж и момчето на дяда Пуня донесе напълнени няколко оканици. Дядо поп си наля, прехвърли на един гълтук чашата, поотри пак своите къделчести мустаци и запита Клативрата:

— Онова готово ли е, при тебе ли е?

Кметът потвърди с климане на глава и извади из пазвата на своята шарена антерия един свърток, увит в кърпа, която имаше и трите бои на българския трикольор. Според това, което узнах отпосле, тази кърпа е имала действително някога предназначението да изпълнява длъжността на български флаг. Както това явление, така също и любопитният разказ на сврачовския кмет, а тоже и оригиналността на дяда попа ме заинтересува толкова много, щото аз се реших въпреки предостереженията на моя талигаджия и въпреки отзивите на дяда Пуня Мигалото да се запозная по-близо както с Клативрат, така също и с дяда попа.

Като се приближих при тях и ги поздравих, аз подзех така приказката:

— От Сврачево ли сте, байювци?

— Оттам сме, господине — каза Клативрат.

— Ти си кметът от Сврачево, нали?

— Ех, господине, село да е живо, па като рече, не можеш хатъра да му строшиш отговори кметът и една самодоволна усмивка сви устните му.

— А ти, дядо попе, и ти нали си от Сврачево?

— Е па тъдева се навъртаме, оно, знаеш, кому що е писано, това ще бъде — отговори неопределено дядо поп с един натъртен глас.

— Ами тая кърпа каква е, прилича като на байрак? — запитах Клативрат и се помъчих напразно да схвана бегливия му поглед.

— Е па то си е асли байрак, та нали видиш?... Прави го лани господин старшио, кога князо ни дохажда у град, па божем рекоха, че ще дойде и у наше село, па етè, да видиш, не дойде... А колко го чекахме, море свè село беше на крак... От тъмни зори накарах момчетията, та заклаха едно яре, одраха го хубаво, опекоха го и туршийка поизвадихме, и обед притъквихме, попадията на деда попа (той показва с нос към светиня му) и погачка умеси, и зелник разточи, и свè приготвихме на... Стана пладне, чекахме, чекахме, па нема!... Попо отчете софрата — па току се курдисахме, да прощаваш, па си се наядохме за княжево здраве и без него.

Аз не можих да се утърпя да се не насмея, от което Клативрат заключи вероятно, че съм се усъмнил върху щедростта му, та прибърза да ме увери и разсее съмнението ми, като додаде:

— Ама ти мислиш, че се шегувам?... На, нека кажат и тия браќа: кажете бе, не заклах ли ярето?

Няколко души потвърдиха факта с кимане на глава, а дядо поп добави:

— Закла го, та отскочи, хем червено беше, що ще се лъжеме, що е право право... Па и зашто да не го заколва, кметство му е, яре му е, кеф му е... и я да съм, и я го закалям.

Един от селяните видя за нужно да поддържа авторитета на дядо попа и вероятно, за да му направи един комплимент, каза с един натъртен глас:

— И дедо поп го закаля, та зашто да го не заколи, като му дал господ и кози, и деца, и свинчета, и крави, и снахи... Къщата му, пълна, препълнена, а он си има имане, па си е добър, па не сака никого да знае.

Аз запитах кмета: у града ли отиват и по каква работа?

На моя въпрос ми отговори пак с въпрос: желая ли да прочета нещо?

Като му отговорих утвърдително, той развърза триколюрната кърпа, извади една превита хартия, завъртя глава и ми я подаде с думата: „Заповядай“.

Това беше едно прошение, наменено за мировия съдия в окръжния град, което по своята литературна скъпоценност и рядкост заслужава, вярвам, да се прочете.

Ето прощението:

Господине миролой, на съдиите от миролойското съдилище, у градо! Христос възкресе, на многая лета. Да живееш на царски дни, за слава на християните, за инат на поганците и на всякия скверния язици и во веки веков.

Това прощение ти пращаме ние, селяните, от нашето село, Сврачево, заедно с кмета, с попа, с Рангел чорбаджия и с Тойко чорбаджия, и с Иле чорбаджия, и с Муньо чорбаджия, и с Геле чорбаджия, и с Пене чорбаджия, и с дедо Сойдо баш кнез, и с Тонко бировина, и с Къно даскало, и с Мицо клисарино, и с всички православни християне, заедно с все домочадие берабер, оти ни е голем гайрет натиснало и честни кръст християнски много пати от поганска вера. Та както видиш, да си имаш грижата да ни я свършиш максус тая работа. Оти после, асли и така, както си знаеш, не може да пойде работата. Анджак за това те и молиме, санким, като падне работата у твоите ръце, оно било, па това си е. Оти, патихме, що е рекъл оня, много от турци поганци и вери нечестия, да прощаваш, па зер сега да патиме и от наши браќа? Ние всичките можеме да ти се закълнеме, че воденицата си е наша, селска си е, ама де, нали е изедник, та е подсвоил, па сега си патиме. Хем този изедник Кольо, дека му думат Божата крава, е зел воденицата току-така от агата. Колай било оно да харизва агата селска воденица на Божата крава. Оти я не хариза на Коста, на попа, на некой чорбаджия?... Ама де, нали ти кажем, турска вера, поганец, па това си е. Море, оно и

Божата крава не е некая стока, оти все по турци слугуваше, та селският поп рече, че таман четиридесет години нема за него пречест, оти е бил много уйдисал на поганската вера. Па за това, да ни свършиш работата, па и ние сме човеци като хората; и ние трябва да пасеме. Анджак нали сме сега българи, па и ти си си българин, па и царството ни българско, па оти, що е рекъл оня, да ни не свършиш работата? Каквото ти рече попо, кмето и чорбаджиите, това го и селото сака. Во имя християнско и за вера православна и за честни кръст... отдалеко ти припадаме и отблизо ти се кланяме и ти се молиме, какво-какво да сториш кабул, да я пресечеш тая работа. Бае Божил, нашият кмет, казва, че он, като сака, само една дума да рече там, у Софията, на неговия дост, на министеро, он ще я отреже като с бръснач, ама етè, не сака да ти троши тебе хатъро санким, демек не сака през тебе да прескача, та чак у София да тропа. Па и ние си нечеме така за бадева; що е право, и ние ще си направим човещината.

Да живее царщина и княз, и големци, и вси православни християни и да пукнат душмани, амин.

Сие писано биде у среда, пред Възнесение Христово.
Печат на селото Сврачево.

Ще моля читателите да ме извинят, че не можих да предам в точност и оригиналната ортография на споменатото прошение, защото в бързината не можах да го запомня.

След едно повторно подканване от страна на дяда попа, моите нови познайници изпразниха чашите, възседнаха конете си и се упътиха доста весели за към града.

Аз пойдох към нашата талига и съзрях, че бае Гето води конете откъде потока. Аз се радвах, че той се забави с къпането на конете, защото ако беше затекъл и дяда попа с другите сврачовци, бог знае какво чудо щеше да ни сполети.

Докато бае Гето впрягаше конете, аз се разплатих с дяда Пуня, почерпих го още с една лула тютюн и той за благодарност мъчеше се да ме развлича, като ми разказваше мигошком: колко християнски

души са погубени в тази закрыта и страшна местност през турско време; как е ударило лани шуга по овцете; как жиравеце станали кът, та нямало храна за свинете; как горещината изсушила посевите и др., и др. подобни. Може би сами по себе тези сведения на дядо Пуня да имаха някое икономическо значение, но аз бях тъй вдаден в своите размишления за всичко онова, което чух и видях през тоя ден, щото не можех да забравя нито бедния дядо Коля, нито неговата воденица, нито сврачовския кмет, нито попа, нито чорбаджиите, нито прощението със своите поганци и честни кръстове и християнски вери!... Всичко ми се мяркаше пред очите като някоя чудновата картина...

Когато бях вече седнал в талигата, дядо Пуньо питаше мигошком бае Гета кога ще пак да мине да се видят, на което бае Гето отговори някак философски, че не мисли да става сарафин у града и затова скоро ще му се случи път да види как мига дядо Пуньо. След това бае Гето цвъкна плюнката си през зъби, завъртя глава в знак на прощален поздрав и запука наново нанизания с възли камшик, който той махаше с дясната си ръка.

* * *

Моята работа ме задържа повечето време в окръжния град. Една заран, след силен дъжд, беше потекло цял порой по градските улици. Дъждът беше престанал и слънцето беше огряло, но локвите бяха почти спрели свободното ходене по улиците. На едно място, гледам, дечица клекнали край локвите и правят от калта ограда на струещите води. Други техни другари напуцали кой тресчици, кой други подобни леки играла, които представляваха корабчета в тези локви. Пакостни някои чираци или калфи от някоя бакалница или берберница наместят нарочно по някой слабо закрепен камък или полугнила дъсчица посред някоя локва, уж за улеснение на пътниците. Приготвени за смях и скрити в своите дюкяни, те чакат някоя жертва, която ще стъпи в тяхната клопка, за да се подхлъзне и падне в калта, та да си намерят евтин джумбуш за развлечение. Бях вече изпил кахвето си в едно кахвене и гледах така, безцелно, през отворения прозорец. Един селянин минуваше тъкмо в това време през улицата. Голямата локва му пречеше да продължи пътя си. Подпирайки се с тояжката си, той

търсеше с поглед къде да стъпи, за да прескочи водата. Селянинът съгледа един камък в средата на локвата, побутна го предварително с тояжката си и прекрачи да стъпи на него. Той вече тури десния си крак на камъка, но когато да пристъпи с левия, той го някак изкриви, като че накуцна, и с това изгуби равновесието. Примамчиво наместеният камък се залюля и бедният дядо Кольо се простря в локвата. Аз го познах по накривването на лявата нога. Заедно с падането на дядо Коля шумен един смях се зачу от околните дюкяни.

Човекът е чудно животно; и без да знае защо, и без да има полза, винаги е готов да се радва на всяко нещастие на ближния си!...

Дядо Кольо се помъчи да стане, но счупеният му крак беше слаб, та преди да се изправи, той се повали втори път в локвата. Повторен шумен смях придружи и това му падане! Той погледна към смеещите се и издиша очи към небето. Аз не знаех какво е мислил в този момент дядо Кольо, но ако съдя по погледа му, мога да ви уверя, че той имаше горе-долу съдържанието на следующите думи: „Прости им, о боже, защото не знаят какво правят...“

Докато да изляза из кахвенето, дядо Кольо вече стоеше на другата страна на вадата, а от него капеше кал и вода! Той се помъчи да се поочисти, но тутакси видя, че трудът му е безуспешен. Поотри само дясната си ръка от нагръдника на дрехата си и прекара дланта през челото си. Не знам дали това направи, за да изтрие калта от очите си, или за да дойде на свят и да види какво става с него! Когато наближих при дядо Коля, той държеше в лявата си ръка капата, а с лакътя на дясната я изтриваше от калната вода.

Аз поканих дядо Коля да свърнем в дюкяна на един свой познайник, където мислех да се поотмори, пододе на себе си и да си поизчисти, доколкото щеше да бъде възможно, калните си дрехи. Дядо Кольо завъртя отрицателно глава и додаде със своя протънчен и треперещ глас:

— Не мога, синко, ще ме чакат там... и така закъснех... не е близко, цела нощ съм ходил... па пак, да имах здрави ноги, иди-доди, а то... нали ме видиш... ходих, ходих, па пак не спори... Ех, докато е човек жив, все си пати... Оно, така е рекъл оня от горе... У негови ръце е всичко, що рече това ще бъде... па кой знае? Нали сме хора грешни, затова и живеем, грехове да изплащаме!

Аз запитах дяда Коля где го чакат и накъде се е упътил. Той завъртя глава, като да искаше да посочи към някое направление, и добави:

— Натам, при съдията. Рекоха ми рано-рано там да бъдем!... И я саках рано да стигнем, ама на: толкова душа издържа... не мога повече... с бога не можеш да се бориш... а?... Нали?... Що кажеш?... Нали не можеш?... Ех, па и съдията нали е човек; я мислим, че и он знае чак къде е Сврачево... Ще му речем, че цела нощ не съм с око мигнал, все съм път бил... па и нали ме видиш, че съм сакат?

После, когато дядо Кольо ме запита:

— А какъв човек е съдията, познаваш ли то? Сърдит човек ли е?... Има ли милостиво сърце? Млад ли е, стар ли е? Ако е стар човек, то не ме е страх, он ще знае що е свет... ще разбира що е старост и пазило ще разбира и две, и двеста!... Колкото и да е серт, колкото и да е каяк, все ще има мерхамет... все и он ще е патил по нещо, като е доживел до старини!... По ще разбира и на зло, и на добро!...

Аз нищо не можех да съобщя на дяда Коля, защото дотогаз не само че не познавах мировия съдия, но нито го бях виждал. Дядо Кольо попремести тояжката си, протри пак с ръка очи, завъртя глава, като да каже „сбогом“, и се упъти към съдилището. Не след дълго време отидох и аз в същото съдилище, като любопитствувах да узная какъв край ще вземе тази съдба.

* * *

Преди да изложа течението на съденето, аз ще спомена нещо за самия мирови съдия.

Асен Гаджов Виловски — така се именува съдията беше момче на осемнадесет, най-много деветнадесет години. Тънко, високо, с тесни гърди, късо чело, разрешена коса и дългнесто, бледно и изпито лице. Това момче беше чернооко, с полузаспали очи, види се, или от безсъние, или от много бързо живение. Мене ми се барем така стори, но може да съм се бил излъгал, защото той имаше на очите си тъмносини очила. Дрехите му бяха скроени по най-последната мода и така вшити в него, като че да беше срасъл с тях. Той беше доста шарено облечен. Сетрето му беше синкаво, панталоните пепеляви и

впити в колената му, а жилетката бяла. Обущата му имаха изострени върхове и изглеждаха доста дълги, Под носа си нямаше нито влакно, а по страните на лицето — хич. Малките пръсти и на двете ръце бяха въоръжени с дълги зашилени нокти, малко прекривени към края. Той кашляше често и издълбоко и храчеше подир всяко накашлюване. Под очите му се виждаха две тъмносини ивици, които представляваха погледа му още по-поразителен. Виловски е родом от един прочут град в България. Той е бил изпъден от трети клас на една гимназия у нас по време на един ученически бунт. Тъй като беше му запретиено да постъпи в коя да било държавна гимназия, той заминал след изпъждането в Русия, дето се записал в четвъртия клас на Н-ската гимназия. Когато наближило време за изпит, той напуснал Н-ската гимназия и едва стигнал до Галац. Там чакал пари, за да се завърне в своето отечество, където с пресни сили ще се залови да принася полза на своя мил народ. Освен руския акцент в произношението си, сините очила и навика на развратен живот неговите познайници не знаят да е донесъл нещо повече от това, с което бе тръгнал за странство. Впрочем, може да е донесъл още нещо, защото докторите имаха дълго време с него работа, а от местната аптека беше пренесъл почти половината стъкълца в къщи с разни меркурни химически препарати. Виловски е племенник на един от най-буйните представители на една политическа партия в България. Всички високи капии в столицата бяха отворени за вуйката на Виловски. След първата визита, която той направи в Министерството на правосъдието, когато доде като депутат в София, наведнъж излезе назначението на Виловски за мирови съдия. Вида се, че и министърът е бил принуден, бедният, да назначи непознато лице само да се избави от неприятността на безбройните приятни посещения на депутата. Виловски замести един стар служител, който беше учителствувал около осемнадесет години преди войната, а след нея и до тоя час служеше постоянно под ведомството на правосъдието. Старият мирови съдия се уволни, за да се има пред вид за друга длъжност. Струва ми се, че както той, така също и болната му стопанка, старата му майка и седемте му окъсани и изгладнели деца очакват и до днес „да се имат пред вид“. Впрочем, това не влиза никому в работа; главното е, че младата, многообещающа сила Виловски стана мирови съдия. Трябва да признаем още факта, че както сам Виловски, така също и неговият уйка не бяха никак доволни от

това назначение. „Помилуйте казваше Виловски на своя уйка, разве не можех да бъда аз прелестен прокурор или председател на някой окръжен съд, па даже и член на някоя апелация?“ И имаше право момчето, защо да не можеше, когато се знае, че няма нищо невъзможно на тоя свят?!... Както и да е, макар и недоволни, но както той, тъй също и уйка му запазиха пълна консеквентност в своите политически убеждения и останаха и занапред последователни в своята могъществена подпорка на правителството. Даже, нещо повече, те останаха също такава подпорка и на следните две правителства, които наскоро заменяха едно друго, и ставаха даже ожесточени врагове на падналите техни идоли, защото така го изискваше тактът на техните политически убеждения.

Да спомена нещо и за самото име на Виловски. Коренът на това име е наследство от баща му, но окончанието той сам измени според последната мода на имената. Та нали сме роби на модата? Бащата на Виловски се казваше Гаджо Лучов, но хората го знаеха с прякора му *Вилата*.

Тоя прякор той си беше спечелил от своите познайници по повод на едно произшествие между него и една млада селянка, която събирала като аргатка окосеното сено по Гаджовата ливада. Бае Гаджо бил мераклия човек и като поискал нагледно да увери с допиране на ръката си хубавата селянка за своите благоразположения и пълна преданост към нея, то, преди да угади, неблагоприятната селянка завъртява с вилата, която държала в ръце, и бае Гаджо си спечелил хубавия прякор, който така сполучливо бил применен от достойния му син на цялата фамилиарна линия от бае Гаджовото поколение.

Само така Бона, майката на Виловски, се мръщеше винаги от това облагородено от нейния син име и винаги изгледваше накриво бае Гаджа, когато се получеше писмо от любезното чедо с подпис на благородното потекло; но така Бона беше проста жена и не разбираше не само от дамските моди, но и от новата мода имена.

Виловски беше вече няколко месеца мирови съдия в споменатия окръжен град. През това време той бе успял вече да се популяризира между населението както в обществения живот, така също и в своята съдебна практика. Между обществото той се прослави: първо, с това, че стана почетен председател на всичките певачки от разните шантани, на които числото под негово председателство нарасна до твърде

значителен размер; второ, че състави и укрепил политическата партия от боята, която той представляваше: и трето, че освен дето направи много борчове, той привикна да гледа твърде либерално на понятието за мое и твое. От популярността му в съдебната практика ще спомена само за един факт, който и досега, се разказва в споменатия град.

Ето как е била работата:

Един турчин, табак, на име *Баба̀ Бекир*, човек на 75 години, имал спор с един еснафлия, комуто продал мешини на почек, а последният отказал да заплати на срока, като настоявал, че той му заплатил за мешините още когато ги купил. Онеправдан и излъган така безочливо, *Баба̀ Бекир* намислил да се възползува от правата на съдилищата в страната и след като разпитал за конака на кадията, потропал вратата на местното мирово съдилище. Освен г-на *Виловски*, когото той намерил в съдебната стая, той потърсил с поглед още някого. Като не видял обаче никого, той се отправил към мировия съдия и го запитал така невинно: „А бе, *чоджум*, къде е баща ти?“ *Виловски* го поизгледал малко остричко през своите сини очила и полуучуден, попитал турчина за какъв баща го пита. „Баща ли ти е, какъв си ти е, аз питам за този, дека съди, за кадията“ — отговорил спокойно *Баба̀ Бекир*. Две слаби червенини се показали изведнъж по страните на мирови съдия; опнатите му джунки по-преди прежълтели, после посинели белег на разсърдване и той извикал с един грозен глас на стреснатия турчин: „Сляп ли си бре, стар хайванино, не видиш ли, че аз съм съдията?“ Бедният *Баба̀ Бекир*, като не можал да повярва, че това момче може да бъде кадия, той си заключил, че криво е разбрал или не е добре дочул, та повторно запитал *Виловски*: „Ама не са надсмивай с мене бре, *чоджум*, нали ме видиш, че съм стар човек, аз съм дошел от беля тук, не съм дошел от слободия и за зевзеклик... Кажу ми, моля те, къде е кадията?“ *Виловски* ударва звънеца, що стоял на масата, за да повика разсилния да изрита „етот идиот“ из стаята. Когато разсилният се изправил като свещ пред своя заповедател, изслушал рабски заповедта и се поклонил, чак тогава *Баба̀ Бекир* се уверил във възможността на това, което той мислел за невъзможно; прехапал джуна, хванал дългата си побеляла брада и излязъл, без да проговори нито думица. Той повикал своя дължник пред няколко души майстори от еснафа и му казал, че ако има милост и ако се бои от бога, то да му плати, каквото иска срещу борча, защото

„тия старини аз не ща да осквернявам, казал, по старо време (при това той си попилал побелялата брада)... аз не ща да ставам резил на хората, та да ида да ме съдят вчерашни деца!“

* * *

Баба̀ Бекир дълго време не могъл да побере в ума си тоя абсурд, щото голобради момчетия да могат да бъдат кадии! Той имал отдавна един стар свой дост, дядо Вълó устабашията, и той намислил да се възползува от старото си приятелство и си разясни неразрешимия за него въпрос. Той попитал така: „Ще ли ми кажеш право, уста Вълó, та да те питам нещо?“ „Ща, зер, защо да не кажа“ отговорил дядо Вълó. „У вашия ли закон е това писано, или московецът ви остави този адет, да могат и децата у вас да стават кадии?“ Дядо Вълó повдигнал рамена, позагледал се в иглата, с която шиел, и чак след няколко минути проговорил така: „Не можем баш добро да се сетим, Бекир ага, ама, чини ми се, че по нещо остана и от московецо, а по нещо и сега са го писали...“

Г. Вилóвски беше влязъл в своята съдебна стая. Той праметна кордона от съдийския знак на врата си, изкашля се и натисна звънеца. На разсилния, който влезе, той заповяда да повика страните по делото на Сврачовската община.

Разсилният захвана да вика с един говедарски глас име по име лицата, на които щеше да се раздава правосъдието. Когато разсилният извика името на ответника, бедният дядо Колю се сепна, като че го тресна някой с шиник по главата. Той се беше таман навел да остъргва със своята бритвица калта, що бе натрупана на навуцата му. Стреснат, като чу името си, той току изпусна из ръка бритвицата, която, ако не беше привързана с връв за пояса, навярно щеше да се загуби, но тъй остана само висната да се клатушка насам-нататък.

Дядо Колю позавъртя своята лява нога и притропа с подпиралцата се тояга върху дъсчения под. Колкото и внимателно да стъпваше той, неговото влизане в съдебната стая не стана без шум. Когато дядо Колю влезна вътре и метна поглед върху съдията, той усети някаква влага по челото си.

В това същото време Вилowski метна един грозен поглед през своите сини очила на цялата фигура на подсъдимия.

Дядо Кольо бе натиснал една на друга ръцете си върху края на тояжката, а на тях опираше брадата на клюмналата си глава.

Бае Божил въртеше очите си наляво и надясно, като шепнеше нещо на дяда попа. Негово преподобие сучеше десния си къделчест мустак, мятеше към дяда Коля едни злобни погледи и попрошавнеше с джуните си, като повтаряше полугласно: „Верицу ли му негову... поганску!...“ Един от сврачовските чорбаджии гледаше шарката на тавана, друг гледаше на жълтите копчета и оголената глава на разсилния, като се двоумеше да определи неговата рол, т.е. дали разсилният тоже съди, или той само бие, затваря и беси осъдените. Третият селянин гледаше полувъзчудено на червеното сукно, което покриваше съдийската маса.

Полусънливият глас на съдията сепна присъстващите и въдвори мълчанието. Той отпочна съденето така:

— Кольо воденичар кой е?

— Я — продума дядо Кольо и завъртя лявата си нога да пристъпи по-близко.

— Как се казваш?

— Дядо Кольо зяпна в недоумение.

— Какво те викат?

— Ама мене ли?

— Тебе, зер... Не видиш ли, че тебе те питам?

— Е па Кольо, господине, нали и сам ти ми спомена името.

— Фамилията ти?

— О, божем, здраво, господине, да го речеме, оно, знаеш, жена, деца, па гладуват, господине, ама бог нека е харен, та... А ти, господине, имаш ли си стопанка, дечица дал ли ти е господ, они здрави ли са?...

— Баща ти, баща ти какво се казва?

— А-а, сетих се; па Пеньо са му думали, господине.

— Тогава Кольо Пенъов?

— И тогава ми думаха Кольо Пенев, и сега ми пак така думат; па ти виж, господине, оно, ти ще знаеш по-добре какво треба да уйдише.

— На колко си години?

— Е на̀ дè, господине, знам ли я?... Кой е имал време да ги брои... Гледай ме, па ме пиши!... Стрина Митра казва, че съм се родил у чърн вторник, когато било големото поводье, та са бегали нашите по бърдата, за да ги не хване водата... Па знам ли я колко има оттогава?... Може да има петдесет, може да има шестдесет, а може да има и повече години?!...

— Женен ли си?

— Е, та женил съм се и я, господине, що ще му чиним?... Нали треба и плевел да се развъжда... оно де, ако не бехме ние, сиромасите, раята, кой щеше да добрува на тоя свет?... Нали ние работиме и за спахии, и за чорбаджии, и за попове, и за владици, и за царщина, и за цар, и за всички?... Оно, истина, дума се, че „сиромашия — зла неволия“, ама дè, нали е било така писано, оно така ще си и върви, па това си е...

— Деца имаш ли?

— Е та па имам, господине, като ги е дал господ...

— От какво си вероизповедание?

На тоя въпрос дядо Кольо не можи нито гък да каже; той понадигна поглед къде съдията, та дано да може да прочете от лицето му и да разбере какво го пита той, но неговият поглед се спря само до сините очила, по-нататък не можѝ да пробие. Полусмутен, той не знаеше какво да прави повече и затова, почти безсъзнателно, захвана да се чеше зад тила!

— А? — запита повторно съдията.

— Ама какво, господине... за кое ме питаш?

— От каква си вяра?

Дядо Кольо се възмути от подобен въпрос. Той не можеше да се успокои от оскърблението, което му нанесе съдията с такова питане! Втори път неговото чело се покри с едър пот и той поизтегли ръкава от ризата си, та се изтри. „Зер на такова дередже изпаднах, щото съдията да ме не познае от тая съм вера?“ Така мислеше дядо Кольо в себе си и с една гордост на душата зина да отговори на съдията, като тури ръка върху обръснатата си глава:

— Е па, господине, ти не ме гледай, че съм се обръснал като турците... Ние си така носиме по нас... Оно... знаеш... от гад... да се не завъди нещо... Ама инак, знаеш, ние сме си българи... от нашата сме си вера.

Като за нещастие на дядо Коля сврачовският поп тъкмо в това време намери сгоден момент да изобличи общия противник и да му нанесе поразителен удар, та се обърна към съдията с един натъртен глас и каза:

— Лъже, господине съдио, като дърт циганин; я нали съм поп, я все ще разбирам повече от него коя вера каква е?... Ти го не слушай; он, истина, божем е българин, ама е поганец!... Те, на, какво са тези два пръста схванати — при това дядо поп посочи сближени показалеца и средния пръст на лявата си ръка, — така е он с поганците, па нека ми рече кой що сака!...

На тези необорими аргументи другите присъстващи — кметът и чорбаджиите — изявиха одобрението си с климане на глава, а не пропуснаха и с думи да одобрят показанията на дядо попа, като добавиха:

— Така си е... така... Право казва попът, он си знае стоката... Що ще се лъжем?... Тука не може лъжа да бъде... Що е право — право! Криво да седиме, а право да хортуваме!... Поганец е, поганец!...

Дядо Колю гледаше на тях, както е гледал и Христос, когато евреите викаха на Пилата: „Разпни его, разпни его!“ Той само вдигна ръка, та се прекръсти, но не се знае дали направи това, за да покаже нагледно, че не е поганец, или се прекръсти от чудо, че неговите съселяни имат дързостта да го обвиняват, че той е напуснал тая вяра, която той, за да уварди, мъчил се е и патил толкова години по-грозно и от всяко добиче! Това беше вече връх на оскърбленията, които можеше някой да му нанесе! Дядо Колю зина да възрази нещо, но гласът му се схвана в гърлото и вместо възражение той изпусна само една тежка въздишка! Нещо му припари на очите и той издигна дясната си ръка и отри с длан влагата, която се търкаляше на капки из тези очи, които са толкова щастливи, че могат още да плачат.

Съдията прекъсна мълчанието, що бе се въдворило за минута след проронените от дядо Коля сълизи, и се обърна към ответника със следующия въпрос:

— Селяните от селото Сврачево са повдигнали граждански иск против вас, че владеете неправилно и беззаконно една воденица, която по-преди е била притежание на селото, от което я е отнел селският ага

Мутиш бей, който при заминаването си я оставил на тебе; това истина ли е?

— Ама кое, господине, за воденицата ли?... Оно е истина... Я баш не разбрах що ме питаш, ама воденицата си е моя... тия гърди са патиле, дорде да я спечеля!... От пеленаче съм заробувал на агата... И Първа е робувала от дете... Цело село го знае, това не може да бъде лъжа... Воденицата си е била на агата; оно си е право, па кога да си пойде, а он ме повика пред селяните — те и тия хора беха там, — па ми рече: „Кольо, слушал си ме и ти, и стопанката ти, берекят версин, пари не мога да ти дам, защото и мене трябва, те, на ти воденицата, твоя да си е, работи, па се храни“. Хвала му, господине... истина друга вера беше... да прощаваш, поганец беше, ама и човек беше. Те, две очи имам, па ако не казвам право, и они нека да... та пред тебе лъжа не бива, нали гледа и оня от горе. Воденицата си е моя, па си я не давам, па това си е... И я нали душа носим, господине, и я нали сакам да се храним?!... Това имам да ти кажем, това ти и казвам, па... Коли ме, беси ме... тоя съм!... Клативрат прекъсна монолога на ответника и се обърна с една самосъзнателна надутост към съдията:

— Господине, я слушай мене... Ти го остави него, он нека си хортува, ти не гледай на неговите приказки... Он може да си рече какво сака, ама що е рекъл некой, село... Воденицата си е моя, дума се... оно не е баш моя... селска е, ама така се дума. Селото си сака от тебе воденицата!... Ти ще ни я отсъдиш, па ти му мисли там... Агата оти е правил воденица на селско место?... Пошел си — пошел, защо си не е зел и воденицата?... Нали, е оставил, она е сега селска, па това си е...

Дядо Кольо се възмути от безочливостта на Клативрат. На душата му се бе натрупало толкова яд и искаше да даде толкова възражения на своя противник, щото не знаеше кое по-напред да каже! Той се обърна повторно към съдията и захвана така:

— Ама, господине, чакай да ти кажем. Видиш ли го тогава, зер ти него ще слушаш?!... Он е лош, господине... он е много лош... Он е мечка... Он си изяжда човека като стой, та гледай! Нали го знам, на и све село го знае... он е хайдук!... Ти го не гледай, че е кмет; он е станал кмет с доландарджилък!... Денем кметува, а нощем ходи, та краде на хората: кому говедата, кому храна, кому сено, кому пари... това си му е асли занаятът, от това се е и замогнал, па сега цело село пици от него!... И ярето, дека го закла, божем за князо, и оно беше

краднато... Открадна го от обора на Кънчо Мандалото, от Горни вир... Те и сам Кънчо знае за това... Викай го, па го питай, ако мене не ме верваш!... Открадна го, па пак го писа на есапо на селото!

Дядо Кольо щеше да продължава може би и повече, но сврачовският поп намери за нужно да се притече на помощ към своите в това сражение, като нападне и слише противника с още едно обвинение. Той се произстъпи напред, махна с ръка на съдията и каза:

— Знаеш ли що, господине? Хич да му не верваш! Он не е човек за верване... това ти казвам, слушай ти мене! Я го питай ти, нека ти каже, он не краде ли? Питай го ти: кой опаса моята нива? Не беше ли неговото магаре, а?... А магарето му, а он, все едно... все от неговата къща е станала кражбата, дума се... па сега нека каже: не е ли крив? Не е ли хайдук и он, и магарето му, а?...

След като изказа горното обвинение, сврачовският поп хвърли един тържествуващ поглед към присъстващите и се надсмя с една зловна усмивка на обвиняемия.

Тояжката, на която се беше подпрял дядо Кольо, потрепера в ръцете му, лявата му нога се посниши, като че някой я втори път пречупи — дядо Кольо щеше да падне, но едвам се придържа за стената, докато да доде на себе си... Той би всичко претърпял, но само това не, само в кражба не можеше никой да го уличи!... Та зер не се е запазил той чист от тоя грях досега? Та зер не е избягвал той винаги тази съблазън, както е избягвал да го не ухапе змия усойница? Та и самите му аги, които са били от друга вяра, па и те са вярвали на своя роб — на дядо Коля, — както са вярвали себе си, и са му поверявали какви ли не богатства да пази, а сега, по стари години, зер сега да го нарекат хайдук? Зер сега да му прикачат това име, от което той се е винаги гнусил?!... Дядо Кольо натисна ръка на мършавите си гърди, дето беше сърцето му; той усещаше, че то захвана да бие по-силничко!... Какво да стори? И сам не знаеше. За да се оправдава, не усещаше душа в себе си, а да замълчи — още по-лошо! Той поприбра и последните си сили, въздъхна и захвана така:

— Оти хортуваш така, дедо попе?... Остав срам, ами не те ли е грех?... Нали държиш в ръцете си комка у черквата!?!... Нали държиш огън!?!... Не те ли е страх, че ще ти изгори душата, а!?!... Ти нали знаеш хубаво как е била работата, защо си кривиш душата? Не знаеш ли, че на големата икона има изписани и попове в пъкъла в сърцето на

халата? Ти не мислиш ли на смърт? Я да ти кажем тебе, господине съдниче; да ме слушаш, да разбереш, па да се кръстиш!... Лани лете, таман на Еньовден, пуцам си я магарето да попасе по коначището ми, дето е до воденицата. Досами коначището ми е нивата на дедо попа. Добичето, не знам що правило, отвързало се, па прескочи, та у поповата нива. Оно що чеш му, нали е добиче, зер може некой да го научи да иде да пасе чужда нива, ама де... Като е добиче, оно не е човек, иде и не знае що е мое, що е твое... Пасло тук-там, па отишло и там да пасе... та и колко ми е опасно, едвам колко може да хвърли сенкя едно дърво!... По едно време гледам: нема добичето! Море търсим и, тук магаре, там магаре — нема магаре! Станем да го търсим чак по селото. Таман на завой, низ селската урва, ето ти, гледам, Кольо Джамбазина кара магарето ми. Пресрещнем го я, па си сакам магарето, а он ми каже, че го купил от дедо попа. Хванем я магарето за юлара, а циганинът по магарето, па станеме, та при попа. „Оти си ми, кажем, продал магарето на тоя циганин, дедо попе?“ Попът върти мустак, па ме гледа кръвнишки и ми казва, че му направило зян на нивата, та го продал да си изкара зарара! „Море, казвам, какъв зян, дедо попе, хич това бива ли?... Кой е чул и видел да чини цело магаре само толкова, колкото е могло да опаса?!... Хайде, кажем, да идем с неколко селяне да видиме колко е зян сторило.“ Станеме, та на нивата. Гледам я, гледат селяне: нищо и никакво. Хайде, кажат селяните, да ви спогодим. Па хайде, думам... де... що е право, това кажете. Едни кажат да му дам половин кутел меливо... други казват — цел кутел. Не щеш ли, попът да засака таман цели пет кутла! Та втурнаха се селяне, та вура, та кома, та ха бре, та де бре, та пресекоха на три кутла. Я кандисах... що чеш? Хич едно магаре за три кутла ли се купува?...

* * *

Та нали ти кажем, това било кражба и затова дедо поп ме нарича хайдук!... Ама нали са си уйдисали с оня хайдук... етè му очите, нà... оно... Дядо Кольо не можа да доизкаже мисълта си. Г-н Виловски, който беше позадрямал при последните прения, посъбуди се, потърси в ума си нишката, за да си припомни какъв беше тоя процес и докъде беше следил течението. Той си припомни, че ответникът му

отговаряше, че не го е добре разбрал, но ако въпросът се е касаел до воденицата, то той настоява, че тя си е негова и по-нататък... по-нататък той вече не помнеше нищо... Мяркаше му се пред очите, като че и кметът говори, че и попът каза нещо, но що беше — това не можеше да си припомни. Не е и чудно, момчето си е легнало едва час и половина преди съмнуване, а цяла нощ що е било, това и не питайте. Благодарение на сините очила спорещите се страни не можаха да видят задрямалите очи на съдията и бяха уверени, че той ги слуша с голямо внимание.

Събуден при последните думи на дядо Коля, съдията се почуди, като разбра доколко са се отдалечили страните от спорния въпрос, и затова, като не искаше да се издаде, че е дрямал, той чукна звънчето и прекъсна ответника с думите:

— Към предмета, към предмета!

Дядо Колю се сепна, той се поогледа и отляво, и отдясно и хвърли поглед към съдията смутено.

Господин Виловски с досада го запитва пак:

— С какво мотивираш своите притезания на спорния предмет?

А понеже дядо Колю не отговаряше и го гледаше втрещено, той извика сърдито:

— Мотивите, мотивите!

На тези думи дядо Колю остана съвсем поразен. Той не можеше да разбере: дали съдията е при себе си, или пък тези запитвания се отнасят до другиго някого! Той се пообърна пак и видя, че него го питат, и той кимна възчудено глава и отговори на съдията:

— Я не съм виждал никакви негови мотики, нито съм пък ръка турвал на тех!... Който му е земал мотиките, нека му ги върне... Мене нито са ми требале неговите мотики, нито пък ще ми требат!...

Съдията, от своя страна, тоже беше кипнал от подобни отговори на дядо Колю и затова тропна досадно с нога, прошепна с половин глас думата „дурак“ и се реши да се избави от това глупаво положение, като даде по-бърз ход на делото. Той каза някак повелително и с един официален тон:

— Приканвам ответника да доложи: какво има да възрази против претенциите на ищците?

На този въпрос както ответникът, така също и ищците обърнаха поглед към вратата, за да разберат към кого се отнасят тези думи и

какво означават те. Тъй като обаче не видяха никакво ново лице на съдийската врата, то всички пренесоха погледа си към съдията, който произнесе пак тържествено:

— Втори път приканвам ответника да доложи: какво има да възрази против претенциите на ищците?

Дядо Кольо не можеше да се почуди: защо съдията не гледа да свърши веднъж неговата работа, защо не свърши тази присъда, па тогава да си пита за другите работи?! Той погледна към разсилния, като мислеше, че съдийските думи се отнасяха към него, та дядо Кольо се даже разсърди в себе си: защо разсилният мълчи, та не отговори на това, що го пита съдията, като предполагаше, че само той може да му разбира от тоя език. Г-н Виловски промъбра през зъби: „Всякое терпенье тутъ лопнет“, и добави с един по-висок и раздражен глас:

Трети и последен път призовавам ответника да доложи: какво има да възрази против претенциите на ищците?

Дядо Кольо не можи вече да се стърпи. Той се обърна и каза на разсилния:

Море отговори бре, брате, на човека, що те пита, па да може да миряше, та да види и нашата работа?!

В това време съдията бе захванал да чете своята резолюции, която свършваше така:

... Осъжда се Кольо Пенев да възвърне и предаде воденицата на селото Сврачево, която...

При тези думи дядо Кольо се сепна, като че го мушна някой с шило; той извика с един отчаян глас:

Стой, господине, ако бога знаеш... молим ти се, стой!... Хич това бива ли!... Нали ти казах, че воденицата си е моя... Убиваш ме, господине... чедо да си ми... само това недей казва... стар човек съм... язык е за мене... Ето на, нали ме видиш... сакат съм... не ме бива за никаква работа, по старо време...

Г-н Виловски опули разсърдено очи на дядо Коля, чукна звънчето и му каза:

— Аз те питах три пъти.

Дядо Кольо вдигна ръка да се прекръсти от чудо, но я спря на челото си. Той чак сега се сети, че по-предишните думи на съдията са се били отнасяли към него, а не към разсилния! В отчаянието си едвам можеше бедният старец да отговори със своя премалял глас:

— Па я знам ли, че мене питаш бе, господине... де да ми текне това на ума?... Я он мислех, че питаш тоя човек за нещо... А оно откъде да знам, че си мене питал!... Молим ти се, чекай да се разбереме.

Но мировият съдия нямаше подобно намерение да удовлетвори дядо Коля. Той издрънка по-силно звънеца и продължи да чете с по-висок глас своята резолюция:

... Която воденица е неправилно завладяна, без да може да мотивира документално своите притезания върху нея; осъжда се тоже да заплати съдебното мито и другите съдебни разноски, както и дневните и пътни пари на свидетелите...

Аз не доседях да изслушам цялата резолюция; бях се поизпотил малко от стеснение на душата. Излязох вънка на чист въздух и наскоре след мене излезе и бедният дядо Кольо, посърнал и попарен, като че да бе излял някой върху му цял котел с кипяла вода. Не само че накуцваше повечко с лявата си нога, но, стори ми се, като че се люлееше, като върви! Също като да стъпваше в паници, така треповно ходеше. Аз съм напълно убеден, че ако да го попиташе тогава някой към кой пол принадлежи или какво му е името — той нямаше да знае какво да отговори в този момент!... Наоколо му бяха го наобиколили няколко души адвокати, които се стремяха към него, както мухите към някоя гнила круша! Те правеха разни движения с ръце и му разправяха нещо, което аз не можех да дочуя, но за което можех лесно да се досетя...

Бяха се изминали няколко години от произшествията, които описах по-горе. Един юлски ден бе притиснал с нетърпима горещина обитателите на българската столица. Въздухът беше по-горещ и по-задушлив, отколкото в столичната баня. Беше три и половина часът след пладне. Както улиците, така и хубавата Градска градина бяха

почти запустели. Рядко се срещаше жива душа. Не само хората, но и животните бяха се постарали да намерят прибежище в някоя хладинка, запазена от слънчевия пек и задушливия нагрян въздух. Даже и листата по дърветата се бяха навели и подсълнали един под други, за да се затулят колко-годе от припека. Храбри и по-издръжливи се показваха само някои птиченца, които гонеха мухите и скакалците по тревата, и одърпаните момченца, които, без да обръщат внимание на неносния припек, тичаха по улиците да продават вестници, като се конкурираха със своите надвиквания. Аз ще се отбия в зданието на едно от висшите, централни правителствени учреждения.

В една полутъмна стая, която служеше за предсобие на другите стаи, седеше на стол един разсилен. Казах, седеше, но той вършеше и друго нещо в това същото време — той спеше с климнала назад глава; няколко мухи намерили за удобно и практично да му съставят компания, та да не е сам човекът. Не мислете, че и те спяха с него, не, наopak, те бяха в пълната своя бодрост. За доказателство на това може да послужи обстоятелството, че няколко от тях, т.е. от мухите, бяха се наредили около полузиналите му уста, както се нареждат перачките в софийската пералня. Така наредени, тези мухи не стоеха празни, а смучеха старателно със своите смучалки от сока, който намерваха по зиналите уста на разсилния. Отлитването и прехвъркването на мухите се регулираше от такта, който произвеждаше ненормалното хъркане на тоя верен служител.

В една от последующите стаи седеше срещу зелената маса един чиновник, потънал в купове писма. Чиновникът занимаваше една твърде висока и завидна длъжност. Той беше човек сух, повечко жълт, отколкото черноманест на лице. Макар и млад още, но по изразителния поглед се виждаше да е доста талантлив и способен човек.

Отегчителната жега мореше и чиновника, както и разсилния, но той не заспа, а следваше грижливо да продължава своята работа. Така залисан и погълнат от своята работа, чиновникът не вдигаше око от масата, та затова и не съзря, че вратата от неговата стая се приотваряше и пак се приклапяше. След всяко отваряне се показваше по една мършава човешка глава, обръсната, и пак се дръпваше назад. На третия път след провирането на главата през полуотворената врата се промъкна неусетно и цялото тяло на дяда Коля, Божата крава. Като минал покрай спящия разсилен, дядо Кольо го аджедисал и не

поискал да го лиши от приятния му сънец. Той се упътил към първата врата, която му се мярнала, и ограничил се само нея да отвори. След влизането си дядо Кольо мушна под лявата си мишца своя калпак, сви ръце върху тоягата си, та се подпря, наведе глава, издъхна и едва прошепна боязливо:

— Етè, господине, я дойдох!

Чиновникът, изненадан от гласа на дядо Коля, вдигна очи от своята маса и чак сега видя своя посетител. Дали за това, че дядо Кольо му пресекна мисълта, или пък работата му беше много спешна, та се боеше да я не закъснее, но както и да е, младият чиновник усети силна досада. Това се забележи по намръщеното му чело и лаконически въпрос, с който се той обърна към своя посетител:

— Какво?

Дядо Кольо не видя намръщеното чело, нито можеше да разбере от лаконическия въпрос, та затова, като тълкуваше съвсем по своему запитването, той отговори наивно:

— Е па, господине, от бога добро, ама от хората... хич не питай... станали живи дяволе, па само зло и патило!...

— Какво искаш? — поднови чиновникът.

— Па онова, господине... ще ли да се свърши? — отвърна мирничко дядо Кольо, като не се никак съмняваше, че чиновникът няма да знае нищо за неговото *онова*. Той беше уверен, че не само всичките хора в столицата, но даже и врабчетата, като чуруликат, се за неговата работа разправят. Та и можеше ли другояче той да предполага, когато беше напълно уверен, че всичките неоправдани хора из цяла България само тука можеха да намерят своето удовлетворение!

Чиновникът запита някак остричко:

— Кое?

— Па моята работа, господине — отговори кротичко дядо Кольо, като опря такъв умолителен поглед към чиновника, като да искаше милостиня от него. Този последният повторно запита:

— Коя твоя работа?

Дядо Кольо се повъзчуди, че този чиновник, който трябваше според неговото убеждение да знае за всичките работи на хората, могъл да забрави неговата, та затова и отговори:

— Па оная де, нали знаеш?... За моята воденица.

— Нито знам коя е твоята работа, нито разбирам за коя воденица ми говориш — отвърна чиновникът с един глас, който изразяваше силна досада.

Дядо Кольо попристъпи по-близичко, климна глава, за да покаже с носа си върху книжата, които бяха натрупани по зелената маса, и добави:

— Па виж... оно тука треба да пише.

— Тука няма нищо да пише — отвърна отсечено чиновникът и извади из левия джеб на жилетката си златния часовник, за да види кое е време.

Дядо Кольо настояваше да уверява чиновника, че между толкова писма, що бяха натрупани на масата, трябва непременно да има и някое, дето ще да бъде писано и за неговата работа, но чиновникът отговори:

— Тук няма нищо такова писано.

Дядо Кольо се намери принуден да подкрепи своите уверения с факти, затова и отвърна самоуверено:

— Хайде де, какво да тема нищо писано, като го писаха онези хора? Я сам видох с очите си, когато го писаха!

— Кои хора са го писали? — запита чиновникът.

— Е, па знам ли я? Ваши хора треба да са биле... и они беха като тебе, у черни дрехи облечени... Треба и те да са биле из града.

— Как са писали? — запита нетърпеливо чиновникът.

— Ситно писаха, господине — отвърна спокойно дядо Кольо и добави: — Писаха го на Тоньовата кръчма; те дедо Тоньо е жив, и он да е тука, и он ще ти каже!

Чиновникът се неволно позасмя на този отговор и запита пак:

— Къде е тая Таньова кръчма?

— Е па у наше село си е, господине — отговори дядо Кольо.

— Откъде си ти?

— Па от нашенско съм, господине.

— От кое място? От кое село си, питам те.

— О, господине, па оно е просто село, оно не прилича на София... Оно е много далеч оттук... Ходил съм цела неделя път, а с кон може да се стигне за три-четири дена... Чак там, зад планината... Ако си слушал Сврачево, да прощаваш, оттам съм... Ти нали не си ходил у Сврачево?

Чиновникът не счете за нужно да отговори на дядо Коля дали е ходил в неговото село. Той беше станал нетърпелив и кроеше в ума си как по-скоро да се избави от това досадно посещение. Като се увери, че задаваните от него въпроси са излишни в този случай и служат повече за усложнението на отговорите, чиновникът намисли да прекрати по-скоро разговора на дядо Коля, та затова му каза:

— Разкажи ми каква ти е работата.

Дядо Коля се увери вече, че тук не е стигнало глас за неговата воденица. Той разбра, че тука още не са имали хабер за неговите патила. Полуслисан и отчаян от този факт, той осъждаше в себе си централната власт, която според неговите убеждения е била длъжна да знае за всичките дертове на хората в цялата царщина, па, разбира се, и за неговия дерт, който, според както той беше уверен, е предизвикан чрез една въпиюща неправда. „Ако са големци, те нека па да са си големци — разсъждаваше в ума си дядо Коля, — но защо не си гледат добре работата?! Нали царщина ги за това държи, та да не пати сиротинята?... Нали те треба да поправят всичките кривици, които помалките от тях са сторили на тая сиротния?! Зер само конят е крив, ако се съгне? Тогава защо ездачът държи юзда в ръцете си?!... Зер водата е крива, че закарва гемията в камънаците, тогава защо е кърмачът?... Защо е кърмата в ръцете му?!...“ Такива и други тям подобни мисли прехвъркнаха набързо, като ластовички, през ума на дядо Коля. Той се съвзе, обаче с време. Щрекна му нему на ума, че той не е дошел на това голямо място да осъжда, а да се моли.

Той се досети, че му задаваха широк въпрос; въпрос, който му даваше пълна свобода да изкаже всичко, което е тежало, до този момент на неговите измъчени гърди. Той вярваше, че колкото по-подробно, по-обстоятелствено и по-искрено разкаже своите патила и своя дерт, толкова по-лесно ще предума големеца да му помогне в тази неволя. Дядо Коля подмушна калпака си, който се беше произхлузил изпод мишницата, премени ръцете си върху тоягата, на която се опираше, като я хвана с лявата си ръка, а върху нея натисна с дясната, попришавна малко с лявата нога, която сегиз-тогиз позатреперваше в коляното, зина и подхвана така:

— Е па оно, господине, нали е дошло до разказване, аз ще ти разкажем. Та кому ли не съм разказвал, та тебе ли да не разкажем? Та и кой ли други би требало да ме чуе, ако не ти?!... Ще ти разкажем

всичко: от конец до конец, да чуеш, да разбереш, па да се кръстиш от чудо!... Беше се минало няколко дни подир Спасовден. Една среда привечер, гледам, иде бировино при мене. Я си таман правех язо на воденицата. Оно, знаеш, намръщило се беше небето, па се разбъркали ония облаци като комина у ново вино — да речеш ха, сега ще рукне като из улей. Патил съм го и други път, па знам, че от такъв облак не вали дъжд, а порой!... Мислим си я, ако прийде реката от дъжда, па пробие язо, па заляе, оно — отиде! Дръж, думам я, да стегнеме язо, па после — каквото ще оня от горе... Та нали ти кажем, таман я потегам язо, а бировино: „Добър вечер!“ „Дал бог добро, кажем, какво харно.“ „Нищо, каже, дойдох да те видим и да ти кажем, че кмето пратил хабер из градо да идеш там; ама утре рано, у зори още, у град да си, при миролоя! Ете, каже, и тая хартишка ти пратиле от миролоя. Рекоха, каже, да чиниш — какво чиниш, само да не закъснееш, оти после за тебе ще бъде зло!...“ Гледам я, деньо превалил, току-що се не е смръкнало, дума се; а време лошо, а облаците: на, така, току-що не са плиснали. Па не стига това, ами па и градът не е близко... а я, нали ме видиш, пусти нодзе, ослабнели, па не даянат вече на път... па и тая неволя у коленото, зер все на моята глава да се даде да патим?... Ама пак... що чеш му? Като треба да се иде — оно ще се иде! Знам ли я що ме чека? Забитлък е това, не е шега, като те вика — ще идеш! Барем да ми беха обадиле по с време — още вчера или озарана... ама де!... Бировино си отиде. Я рекох на Първа да ми даде нещо да захапнем; знаеш, покрай тоя яз блъсках се цел ден, па не бех нито троха турил у уста... Първа ми отреза едно парче просеник, сложи ми глава лук и малко солчица, па похапнах няколко залъка, ама не ми хваща нито ядене! Път срок нема, думам си; все си мислех да не закъснеем!... Хапнах, що хапнах, па зех тоягата у ръце, па пойдох. Къде среднощ приплиска дъждът. Хвана ме таман у най-лошо место, на един ачиклък; нито дърво има къде да се подслониш! Станах вир-вода! Да чекам да престане — нема къде, па и нема кога; а да вървим, пак лошо! Па се случило, та и път лош, смолничав, па ти стъпиш, а оно: една нога насам, друга натам — като у тесто!... Що съм патил тая ноц и как съм стигнал у град, оно, нали ти кажем: само я си знам и един бог!...

Щом стигнах у града, а я — право при миролоя. Тамо заварим попа, кмета и селските чорбаджии. Като ме видоха, а они се позагледаха между них си — едни си понамигнаха, други се

поусмигнаха под мустак, а попът им направи ишарет с ръка!... Я видо̀х, че не е чиста работата, ама де, що чеш му!?!... Кога ни викнаха при съдията — я се узверих от чудо! Вместо съдията, а оно се курдисало едно момче, съвсем голобрадо! Я не бих смеял нито сто кози да му оставим да варди: боял бих се, че ще разчопръшка по гората, а они зели, та го турили да съди! И оно според него — и съденъето му! Такова съденъе от мене далеч да е! Прекръсти се, па бегай! Подбрал ме да ме съди защо съм зел воденицата от агата, оти она била селска! Я останах като смаян!... Какво селска, думам, като си е моя; мене си ми я остави агата... Остави ми я, оти съм му слугувал... оти съм му робувал!... Ама можеш ли да му кажеш всичко? Не можеш нито дума да му разбереш като на човек! Ти му хортуваш едно, а он ти отговаря друго; ти му казваш просо, а он ти отговаря — протак!... После ми хортува, хортува... какво ли ми не издума? И за некакви мотики!... Па после заобърна да ме пита за некакви прасци... па ме върте насам, па ме върте натам... па си ме отсъди да си дам воденичката, па това си е!... Ох... нали ти кажем; от турци лошо, от нас — пак лошо! Не те оставя да се искажеш; ти зинеш да продумаш, а он хване оня звънец, па де, дрънкай, като че е на шията на некой кюмурджийски кон. Па и ония хали... кмето и попо... спуснаха се на мене, като орли на мъртва овца, па на: очите да ми издерат!...

Излезох си, господине, ама с попарено сърце!

Като че некой беше забол търнокоп у гърдите ми! Ходех, ама се люлеях като пиян, макар че с месеци не бех си омърсил устата нито с капка вино или ракия!... Като че ми подкоси некой краката, па я стъпим, а они треперят, на, така, като лист на топола!... Наобиколиха ме двоокати, да прощаваш, като бесно куче! Един ми хортува едно, други ми хортува друго; един ме тегли насам, други ме тегли натататък: да пощурееш от техно пък чудо! Един се дотътра чак у селото, па ми каже: „Дай ми четири жълтици, па я ще ти избавим воденицата“. Мислим, мислим; есапим, есапим: все воденицата повече чини от четири жълтици! Що да правим?... Земем, та продадем магарето, изрежем до люспа все що имаше нанizeц по дечурлигата, па съберем наедно, та у градо, при сарафино. Преброим ги на сарафино, купим четири жълтици, оплачем ги, па — у ръцете на двоокатино. Най ми беше жал за нанizeцо; знаеш... зърно по зърно е събирано... от баба и прабаба, па зер сега у мои ръце да се дотрошат?!... Като ги

режех от косата на момчетията, толкова ми беше мъчно, та не съм нито видел как съм пререзал и косите им!... Тежко е, господине, па ти е мъка, като се сетиш, че от старини е останало... ръцете ми трепереха, като че колех децата си!... Па барем да беше и това помогнало, пак добро... а оно?!... Отидоха си така, за тоя, що духа!... Па и за магаренцето ми беше жал; оно, знаеш, истина, добиче е, ама нали си свикнал с него, па и оно с тебе... знае си сиромашията, отменявало те е, кой с дръвца от гората, кой с това, кой с онова!... Като го поведе купувачът, а оно обърна глава, па ни изгледа, като че разбираше, а Първа и децата... дожале им, па им потекоха сълзи!...

Мина се коджамити време. Един ден бех се цел изгубил от замислия. Беше пошло шарка по селото, па, нали знаеш, коя злия дойде, она си не похожда, докато и назе не изреди. Прошарили се беха и трите деца, па и трите легнали — болни на смърт! Майка им, сирота, одве се превила от страх! Слисала се, па не знае кое по-напред да гледа!... Ето ти, гледам, току се изпречиха пред вратата: кметът, попът и поповият зет, що е даскал у селото. Идат като някои сеймени, па нито „добър вечер“, нито „помози бог!“... Току се обърна кметът, па така, душмански, на мене: „Прибирай си, каже, парцалите, па остани воденицата, че ще си я засвои селото!“ Бабичката ми, като чу тези думи, а она изпище, като че я убоде некой с нож, па падна в несвест, като мъртва!... Децата, болни на смърт, и они приплакаха, като чуха, че ще останат без покрив, и като видоха майка си, че падна!... Мене ми причерня пред очите, па наведнъж, както си стоех, дръпнем манарата, па я завъртим, та щех да го заколям като шопар, да прощаваш, ама он си тръгна набързо, па избегна заедно с другарите си. После дохождаха от града, та ме изпитваха как съм сакал да го посечем с манарата; писаха нещо, ударваха мухура на селото, па, като свършиха с тая работа, а они отидоха в поповата кръчма, ядоха и пиха цела нощ, па си пойдоха пак у града. Подир неколко дни попът и кметът подпратиха неколко селяне да ми кажат, че щели да ме съдят у укуружния съд, оти съм сакал да посечем кмето, ама ако кандишам да си дам воденицата с добро, без съд, они щели да потулят работата. „Маке, думам си, та зер они мислят, че всичките съдии са като миролая, та да теглят по тяхна страна?! Я се не боим, кажем, от съд, нали барем там са по-стари човеци; ще им кажем правичко всичко, па ако съдят право, мене не ме

е страх; я си знаем, че не съм крив...“ Така си есапим я, ама оно не било така...

Дядо Кольо се беше доста навел, като разказваше горното. Той се поизправи, преглътна засъхналата си плюнка, попремести тоягата в ръцете, пристъпи с лявата нога, вдъхна, за да поеме повече въздух, и пак подкачи:

— Около св. Никола тоя двоокатин прати да ме вика у град. Надигнем се и без да гледам студ, мраз и виелица, та право у град, при укуружния съд. Подкачиха и тука да ни съдят. Хортува кмето, хортува и неговият двоокатин, па хортува и моят двоокат. Много хортува човеко, ама я нищо не можих да разберем. Таман кога съдиите да почнат да ни съдят, а оно — па друга беля до глава. Едно момчурляче, и оно голобрадо като миролоя, седеше от десната страна до съдиите, па като го погледнеш, а оно като гуцер: жълто, зелено, сухо, черноманесто, па зло, зло — етè, казвам ти, само жлъчка! Стана на ноги, изкокори на мене ония очи, отвори ония уста, па като захвана... море, нали ти кажем, я се окамених от чудо! Хортува ли, хортува, море какво ли ми не издума?!... Мене ми се стори, като че пропадам у дън-земя; дойде ми вече до гуша, па, да видиш, и плюнката си не можах да преглътна!... Я слушах, слушах, търпех, на като видох, че от зло по на зло върни, а я му викнах: „Бре, синко, що ти влиза тебе у работа моята беля? Що имаш и ти да ми се бъркаш у воденицата? Не стигна ли що патим досега от неволя, та и ти ли сега да ме яхаш? Ти у Сврачево бил ли си? Ти знаеш ли моята воденица? Ти виждал ли си у очи агата? Ортак ли си с него? Какви мешания имаш ти у моя мулк? Я ми кажи ти мене що те сърби тебе, та се чешеш, където не треба?... А?... Те тия хора се съдят с мене и я се съдим с них; они немаат право, а я си имам. Тия хора не ли са съдии — они ни съдят, сполай им. А тебе кой те пита тука кога се пада Гергевден пред Великден, та си отворил тия уста на мене?“

Още не доизрекох всичко, току, докато да усетим, спуснаха се, та ме побутаха, па ме изтласкаха из вратата на двор! Дойде моят двоокатин при мене, па захвана и он да ме хули, оти не съм си бил държал устата, че онова жълтото момче, дека е като гуцер, бил прекорок ли го рече, какво ли го рече!... Па я откъде да знам, че он бил такъв? Па и ако си е прекорок, он що има да се меша у моята работа?!...

Па, нали ти кажем, господине, и тука ми изедоха хако, па това си е!...

После ми думаха хора да идем у друг, по-голем съд, ка... не знам, капелация ли му думат, какво ли му думат! И там нищо, господине! Ходих, търсих, лутах се... кой ще те погледне, та и да те попита?! Където влезнах, все седят и все пишат, ама моята работа никой не пише!... Я им хортувам, молим им се, а они... никой не сака да те чуе... е, зер, имат право, оно сит на гладен вера хваща ли?! Трѣбало, казват, да си земем пак двоокатин. Добро, да земем, ама питам: с що? Добичето продадох, нанizeцо хврѣкна... е, сега и децата си ли да продам?!...

Намериха се после едни добри хора, та ми рекоха да додем и тук — в касапницата... Що ще се пресече, казват, тука щело да се пресече!... Търсих, търсих, господине, па ми казаха, че тука пишат, та, рекох, може па и тука да е!... Па сега, господине, ти баща, ти майка... ако ще я пресечеш, ти ще я пресечеш тая работа!...

* * *

Дядо Кольо беше отдавна свършил своя разказ и чакаше с отчаяно нетърпение разрешението на жизнения за него въпрос, от който зависеше не само неговата съдба, но и съдбата на неговите оголели деца. Той гледаше с трепет в устата на големеца. С трепет гледаше той и ожидаваше едничката думица, която можеше така лесно — според неговите понятия и убеждения — да отклони грозната съдба, що беше впила вече своите нокти, за да вдигне единствения покрив на неговите чада! За себе си той вече и не мислеше. Той беше готов и сега да изцеди и последната капка на своята кръв само да можеше с това да осигури гладните гърла на своите одърпани деца! Дядо Кольо чакаше, но чиновникът се бе загледал в една неопределена точка във въздуха и така замислен, продължаваше да мълчи. Дядо Кольо попромѣни няколко пъти тоягата си ту в лявата, ту в дясната ръка и попромѣсти няколко пъти своята лява нога, която като нарочно тъкмо сега трепереше повече от други път, но чиновникът сѣ продължаваше още да мълчи.

Мълчеше той и размишляваше. Тези негови размишления вземаха дълъг и широк размер. Най-напред му дойде на ума студентският живот, който неотдавна бе напуснал. Припомни си той при това, че е бил държавен стипендиант и че в парите, които са харчени за неговата наука, може да е имало и някоя аспра, която дядо Кольо е спечелил със своите мършави ръце при тази воденица, за която той сега се мъчи. Като човек с добро сърце той желаше да спомогне с нещо на нещастния просител, но с какво — това и сам не знаеше. Той прекара през ума си и набързо, като совалка през основи, всичко, което е учил и което би могло да му припомни как да намери средство за тази помощ, но — всичко напразно! Припомни си той и за гражданското и търговско право, и за административното право, и за углавното право, и за римското право; не пропусна и международното право, и конституционното право, и финансовото право, и каноническото право; досети се и за гражданската и углавна процедура, и за следствената част, и за много още подобни подразделения на юридическите науки, но... при толкова права, той се чудеше как нито едно не може да се приспособи в данния случай, та и бедният дядо Кольо да намери своето право! Не само предметите, които е изучавал, но и самите му професори се изпречиха в неговата прясна още памет. Нему му се стори, като че и сега седи на университетската скамейка и гледа тези свои професори как се изреждат пред катедрата: един с дребна физиономия, бръснати мустаци, прегърбавен, с кръгли очила и криви крака; друг с широки плещи, висок, с дълга брада и оголяла глава; трети с дългнесто и сухо лице, с кирливи дълги косми до рамената и така нататък. Припомни си той и гласа на всекиго едного от тях, и маниера на преподаването, и педантността на техните принципи и авторитетности, и други и други подобни техни свойства, но никак не можеше да си припомни да е споменал някой от тях в своите лекции за приспособление на правото в някой случай, подобен на тоя, който му се представява сега.

Той разбра, че дядо Кольо е загубил за това, че не е знаел взискванята на съдебната процедура, даже че не е знаел нито как да узнае за тях; па и да би знаел, пак не би могъл да ги разбере. Той се питаше: кой е крив, ако основата на съдебната процедура стои много по-високо от уривена, на който се намира обществото, което чрез тази процедура дири своето правосъдие? И тъкмо на този въпрос мълчаха и

неговите професори, и всичките техни юридически науки. Вторият въпрос, който този добросъвестен чиновник задаваше на себе си, беше: защо раздаването на правосъдието трябва да става с маши и защо тези маши да са адвокатите, които изсмукват половината от това, що издоят из недрата на богинята на правото? Ами когато няма откъде да се плати на адвокати, какъвто е случаят с дядо Коля, зер тогаз и правият трябва да губи? И на това питане чиновникът не можа да намери подходящ отговор в науката, за която е изтривал няколко години наред дъсчените скамейки!...

Дядо Кольо все продължаваше да очаква съдебния отговор; той стоеше като на игли! Чиновникът се свести по едно време. Той разбра, че беше длъжен да отговори нещо. Той желаше да изложи дълги и широки обяснения на своя просител, но когато зина да говори, той погледна каяфета на дядо Коля, погледът се спря върху лявата нога на стареца, която продължаваше да трепери, и той можи да каже само:

— Тука е друго учреждение, тука не е касация; иди, потърси я и там разкажи своето дело.

Дядо Кольо втренчи очи в чиновника и промънка, като че го давеше нещо в гърлото:

— Па я мислех, като ми казаха, че тука пишат, та може, рекох, и моята работа тука да е записана!...

След това хвана тояжката си в дясната ръка, изпусна една тежка въздишка и излезе из вратата...

* * *

През есента мене ми се случи път пак да мина край кръчмата на дядо Пуня Мигалото, където се и поспряхме да си отпочинем и да понахраним конете. Тоя ден заварих дядо Пуня буден. Като стар познайник, той пристъпи при мене, подаде си своята жилава ръка и ме попита мигошком за живо-здрavo. Сегашният ми талигаджия беше един бей и е бил едно време богат, но и неговата орисница, не знаем как, му се разсърдила, та сега е изпаднал дотам, щото да стане талигаджия. Той, впрочем, не роптаеше никак на своята съдба и, виждаше се, като че я снасяше с пълно хладнокръвие и спокойствие.

Когато Яшар бей изпрегна конете и ги поведе към яхъра, дядо Пуньо метна подире му погледа си, сетне погледна на талигата и мигошком ми продума:

— Помниш ли, господине, оня талигаджия, що те вози оня ред, кога свръща тук? Сиромах Гето, бог да го прости, през целия си живот не беше турял капка вода у устата си, пък да видиш чудо... извърна се, та умре от водната болест! Беше се надул сиромахът като тулум! Те, сега, на задушница, ще стори таман година, как го закопахме у Сврачево!... Бог да му душа прости, малко темерутин беше, ама и прав човек беше. Изгориха го и него изедници, съсипа момчето коджа сермийка, па западна, па се удари у пиянлък, и това го и затри!...

Тази скръбна вест за бае Гета Пуяка чувам едвам сега пръв път и според него припомних си и другите възпоминания за Сврачево; па се досетих и за бедния дядо Коля, Божата крава, та затова и запитах дядо Пуня какво стана с него. Вместо да ми отговори тутакси, дядо Пуньо извади своята луличка и я напълни от табакерата, която му подадох, хвана огън с огнилото, притисна с палец праханта върху тутуна, потегли два-три пъти, мигна и каза:

— Какво ще стане, господине, не знаеш ли? Като ти е кадия даваджия, оно бог да ти е съдия!... Нали беше у них силата, съсипаха сиромаха човечец, па това си е!

— Ама как го съсипаха? — запитах дядо Пуня.

— Как го съсипаха! Е па така, на, като тоя гол пръст! — отговори дядо Пуньо и посочи показалеца на дясната си ръка.

— А дядо Кольо? — запитах повторно.

— Он се беше хванал тука, у едно друго село аргатин, па по старо време със своята саката снага подкачи пак това, щото е захванал и у младини — да се мъчи и да работи за другиго! Бабичката му, бог да я прости, ти да си жив, господине, от жал и от мъка за тая воденица и дните си изгуби сирота! На Кръстовден я закопахме!... А пък дечурлигата разпръснаха се по чужди хора: кой воловар, кой свинар... Какво да се прави?... Душа нали е? Гладно не се ходи!...

— Дядо Кольо жив ли е? — запитах наново кръчмарина.

— Та жив е, господине, ама защо ли е жив, като ходи за смех по света?!... Станал е фесфесе, па щом му падне некая пара в ръката, а он купи вощени свещи, па тръгне в събота по гробища, па кого какво срещне, дава вощеницата и казва: „На, палете свещ, па казвайте бог да

прости *правицата!*...“ Нема вече право по свето, па подкачи да се смее, нещо като луд — да иде у пусти гори.

— Ами кметът какво стана? — любопитствувах да узная от дяда Пуня, на което той ми отговори.

— Кой! Клативрато ли? О, и он, па и попът... и они хаир не видо̀ха, ама пак им е малко! Нали се промени началнико, па дойде нов, па им помириса работата, тайфите им ги пак издадо̀ха, па ги сардишат една нощ, па ги уловят, разтърсят им в къщи, разкопат под огнището, па що да видиш?!... Котли ли речеш, наниз ли речеш, стока ли речеш... какво да речеш — све пълно!... Крали, крали, па не мислили! Па и джамбазете уловят, па подкажат за добитъ̀ка, що са крали, па излезна всичко на ачик. Сам началникът беше, кога ги уловиха, па ги затвориха още през нощта у един яхър. Некой дошел още през същата нощ, та казал на попа, че Кузман кръчмаринът, неговият ортак, обрал все що имало готова пара у кръчмата, па възседнал поповия айгър и хванал дългия!... Попът, надве-натри, ритне с крак вратата на яхъра, иде дома си, земе кобурите, възседне друг кон, па се пусне да гони ортака си. Кузман нали е цинцарин, он е жив дявол: вместо да бега, он забиколил селото, па се скрил у гората, край гробищата. Но попът го подушил. Той отседнал коня, земал у ръ̀це кобурите, па дебнешком напипа Кузмана у сред гората. Кузман не можал нито дума да продума, а куршумът от поповия кобур пронизал гърдите му. Като го убил, он зел да дири парите. Претарашувал и пазвата му, и кемера му, и дисагите му — нигде нищо!... Кузман ги закопал, види се, некъ̀де, па и досега никой не може да ги намери. Когато се чул гръмът у село, отишли селяните да видят какво е. Попът се толкова записал покрай търсенето на парите, щото не му дошло на ум да бега. Чак като видел селяните, он се спуснал като некая хала през гробищата. Селяните го погна̀ли, но едва ли би го стигнал некой, ако да не беше божи пръ̀ст се вмешал в тая работа. Ти слушал ли си, господине, да може мъртвъ̀в човек из гроба си да улови жив хайдук? Ако не си слушал, а ти чуй, па казвай по света!... Както бегал попът през гробищата, стъпил и на гроба на покойния Гето, талигаджията. Не знам дали земята била ро̀хка, какво ли се случило, но левата нога на попа се продъ̀нила в Гетовия гроб. Като се опинял да я извади, а он насиллил толкова яко, щото ставата на коленото пукнала също така и на това место, както е счупен и кракът на деда Коля. Да не си беше

счупил ногата, попът щеше пак да избега, но от болки не можа да се помести от местото си. Божа работа!... Бог, кога сака, он лесно свършва!... Све село е благославяло душата на покойния Гето, че уловил из гроба си своя душманин и душманин на целото село! Бабиците му носиха и коливо на гроба и преливаха го с винце и с ракийка... земат, що е обичал сиромашът, па казват, барем гроба му да прелеят, ако не могат да го почерпят за това добро, що е сторил на селото!... Докато да уловят попа, а селяните видели, че и Клативрато избегал. Он се пуснал по дирята на попа. Като съгледал, че попът отседнал коня, па тръгнал с кобурите в ръце към гората, той си скроил тутакси работата. Хваща поповия кон и намислил е него да избега. Вече дизгините му били в ръцете и левата нога у зенгия и таман да възседне и с десната, добичето, като раванлия, сопне се наведнџ, изправи се на задни крака и се пуснало като бесно да бега. Единият крак на Клативрато останал заглавен в зенгията, та го повлекъл със себе си!... По-нататък ти и сам можеш да се досетиш какво е било. Когато конят се спуснал тичешком към селото, за да си влезне в яхъра, то завлекъл и Клативрато. Чак в яхъра му извадили заглавения крак из зенгията!... Клативрато беше толкова изпребит, като че го е млатило цело село с тояги! Поливаха го със студена вода, увиваха го в овчи кожи, налагаха го с какви ли не лапи, та едвам можи да се свести. Началнико поръча, та го турнаха заедно с попа в една кола, па ги закараха жандармето у град. По едно време чухме, че ги излекувале, ама и двамата останали сакати. За попа рекоха, че дедо владика заръчал да му обръснат брадата и го разпопил. После се чу у селото, че щели да ги съдят. Едни думаха, че ще ги обесят, други думаха, че ще ги удавят, а па некой от селяните казваха, че като имали пари, они щели да се откупят!... Ех, оно, знаеш, свет, господине... какво не може да стане на тоя пусти свет?!...

Луличката на дяда Пуня беше позагаснала. Той извади наново огнивето си и праханта хвана огън, нагнете го с палец върху тутуна и запуши. Както дядо Пуньо, тъй и аз седяхме мълчешком няколко минути наред: аз се бях замислил върху това, което чух от него сега, а той мислеше — и аз не зная на що; вероятно на работите, които се вършат на тоя пусти свят!... Като прекарах през мислите си всичката драма на Сврачево, сетих се за воденицата на дяда Коля и запитах Мигалото:

— Какво стана тя?

— И от нея селяните хаир не видо̀ха!... Дойде вода, господине, па я отвлече, па сега и местото ѝ не се познава! — додаде дядо Пуньо и мигна бързо-бързо три пъти.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.